Iranian Journal of curriculum studies

ISSN: 1735-4986
https://www.jcsicsa.ir

VOL (21), No. 81, 2026, pp: 101-128

Developing a Comprehensive Conceptual Model of the Legal Literacy Education Curriculum for Students(A Meta-Synthesis Study)

Javad. Jahan[1*], Marzban Adibmanesh[2]

1*. **Corresponding Author**, Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. JavadJahan@cfu.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. marzbaneadib@cfu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Keywords:
Legal Literacy; Curriculum; Legal Education; Meta-Synthesis; Students.

Article history:
Received: 19 December 2025
Reviewed: 12 April 2026
Accepted: 24 April 2026

ABSTRACT

The present study aimed to develop a comprehensive conceptual model of the legal literacy education curriculum for students. The study employed a qualitative meta-synthesis approach based on Roberts' model. The research population comprised all scientific documents related to the legal literacy education curriculum published both nationally and internationally. Using purposive sampling, 18 studies were selected as the final sample and analyzed. Data were collected using a content analysis checklist, whose validity was confirmed by experts. The data were examined through systematic descriptive review, interpretive analysis, and thematic analysis, resulting in the identification of basic, organizing, and overarching themes. The findings indicated that legal literacy should be developed within an integrated framework, in which components such as justice, citizenship rights, responsibility, legal reasoning skills, an interactive learning environment, and the participation of families and social institutions play fundamental roles. In addition, several barriers were identified, including a shortage of specialized teachers, the lack of coherent and integrated content, and limited educational resources. Accordingly, strategies such as revising curriculum content, enhancing teachers' professional development, and designing integrated approaches were proposed. Ultimately, a conceptual model was developed that can serve as a strategic framework for curriculum design, educational policymaking, and teachers' professional development.

Citation (APA): Jahan, J; Adibmanesh, M. (2026). Developing a Comprehensive Conceptual Model of the Legal Literacy Education Curriculum for Students(A Meta-Synthesis Study). **Iranian Journal of curriculum studies.** 21 (81), 101-128 https://doi.org/ 10.22034/jcs.2026.562002.2537

© The Author (s).

Publisher: Iranian Curriculum Studies Association

Extended Abstract

Introduction:
Legal literacy, as one of the expanded dimensions of the concept of literacy in the contemporary world, plays a fundamental role in familiarizing students with their individual and social rights and responsibilities. Legal education from an early age lays the groundwork for a deeper understanding of and future advocacy for human rights, and can contribute to cultivating informed, responsible, and capable citizens. Despite considerable attention from numerous domestic and international studies to various dimensions of legal literacy education—including legal content, teaching methods, the role of teachers, and implementation barriers—these studies have largely remained fragmented, and to date no integrative framework has been proposed that organizes the content elements, objectives, strategies, barriers, and solutions within a single unified model.

Purpose:
The present study aimed to develop a comprehensive conceptual model for the legal literacy education curriculum for students by synthesizing the scattered existing findings, identifying common components and themes, and revealing the relationships among them.

Method:
This study employed a qualitative approach and a meta-synthesis method based on Roberts' model. The research population comprised all scientific documents related to the legal literacy education curriculum indexed in reputable domestic databases (such as SID, Noormags, and Civilica) and international databases and scientific sources (such as Google Scholar, ScienceDirect, and Scopus). Of the 87 studies initially identified, 18 studies were selected as the final sample through purposive sampling based on the richness of their content, and were subsequently analyzed. Data were collected using a validated content checklist, and the data were examined through systematic review, interpretive analysis, and thematic analysis across five domains—educational objectives, educational content, instructional strategies, implementation barriers, and proposed solutions—in order to extract basic, organizing, and overarching themes.

Results:
The findings indicated that the objectives of the legal literacy curriculum are organized within a three-dimensional structure comprising legal knowledge and awareness, a law-abiding attitude, and practical competence, ultimately converging toward the overarching theme of "the legal-civic education of students." The educational content was found to be comprehensive, applied, and context-oriented, encompassing foundational legal concepts as well as children's rights, human rights, laws relevant to everyday life, and indigenous and cultural legal traditions. With respect to instructional strategies, active, experiential, participatory, and community-based pedagogy—including group discussion, role-play, mock trials, practical projects, and teacher empowerment—emerged as central. Conversely, implementation of the curriculum was found to face systemic, multi-level barriers, including weak policymaking, fragmented content, teachers' insufficient professional competence, limited resources and infrastructure, time constraints, sociocultural challenges, and the absence of effective evaluation mechanisms. In response to these barriers, proposed solutions included redesigning and integrating curriculum content, contextualizing the curriculum to local conditions, adopting interdisciplinary approaches, pedagogical transformation, teacher professional development, expanding collaborative networks, strengthening digital resources, and establishing continuous evaluation systems. Ultimately, the resulting conceptual model outlines a sequential logic: redesigning coherent and applied content → three-dimensional goal-setting (knowledge, attitude, competence) → active and experience-based pedagogy → teacher empowerment and social network engagement → resource and infrastructure provision → continuous evaluation and feedback → dynamic curriculum improvement.

Discussion:
The findings align with prior research emphasizing the integration of theory and practice in legal education and the necessity of teacher empowerment; however, the principal contribution of this study lies in the systematic synthesis and integration of previously fragmen ted components into a unified framework. The results suggest that legal literacy cannot be reduced merely to the transmission of legal information; rather, the success of the curriculum depends on the alignment of objectives, content, instructional methods, teacher competence, family and community engagement, and continuous evaluation. This model can serve as a strategic framework for curriculum designers, educational policymakers, and school-level practitioners in developing and implementing legal literacy education programs.

Ethical Considerations

The principles of research ethics were observed throughout this study, including academic integrity, respect for intellectual property rights, accurate citation of sources, and avoidance of data distortion or biased selection of evidence. All sources used in the study have been appropriately cited in the text and reference list.

Acknowledgments

The authors contributed to the conceptualization and development of the research framework, literature collection and analysis, interpretation of findings, and drafting and revision of the manuscript. All authors approved the final version of the manuscript.

Acknowledgments

The authors would like to acknowledge the researchers and scholars whose published works provided the theoretical and analytical foundations for this study.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflicts of interest related to the conduct, analysis, or publication of this research.

AI Disclosure Statement

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools were used solely for [language and editorial revision / translation / preliminary organization of content]. The authors take full responsibility for the scientific accuracy, analyses, citations, and final content of the manuscript.

مطالعات برنامه درسی

شاپا: ۴۹۸۶-۱۷۳۵

https://www.jcsicsa.ir

دوره بیستم، شماره ۸۱، تابستان ۱۴۰۵: ۱۲۰ -۱۰۱

ارائه الگوی مفهومی جامع برنامه درسی آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان (یک مطالعه فراترکیب)

جواد جهان*[۱]؛ مرزبان ادیب‌منش[۲]

۱. ***نویسنده مسئول***، استادیار گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.JavadJahan@cfu.ac.ir

۲. دانشیار گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.marzbaneadib@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله اصیل پژوهشی

کلیدواژه‌ها:

سواد حقوقی، برنامه درسی، آموزش حقوق، فراترکیب، دانش‌آموزان.

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۴

چکیده

مقاله حاضر با هدف ارائه الگوی مفهومی جامع برنامه درسی آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان انجام شد. روش پژوهش کیفی و مبتنی بر فراترکیب با استفاده از الگوی روبرتس بود. جامعه پژوهش کلیه مستندات علمی مرتبط با برنامه درسی آموزش سواد حقوقی در داخل و خارج کشور را شامل می‌شد که با نمونه‌گیری هدفمند، ۱۸ پژوهش به‌عنوان نمونه نهایی انتخاب و تحلیل شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، چک‌لیست محتوا بود که روایی آن به تأیید متخصصان رسید. داده‌ها با روش مرور نظام‌مند توصیفی، تحلیل تفسیری و تحلیل مضمون بررسی و مضامین پایه، سازنده و فراگیر استخراج شدند. نتایج نشان داد که سواد حقوقی باید در چارچوبی تلفیقی طراحی شود و مؤلفه‌هایی همچون عدالت، حقوق شهروندی، مسئولیت‌پذیری، مهارت‌های استدلال حقوقی، محیط یادگیری تعاملی، مشارکت خانواده و نهادهای اجتماعی نقش بنیادین دارند. همچنین، موانعی نظیر کمبود معلمان متخصص، نبود محتوای منسجم و محدودیت منابع آموزشی شناسایی شد، و راهکارهایی مانند بازنگری در محتوای درسی، توسعه حرفه‌ای معلمان و طراحی رویکردهای تلفیقی پیشنهاد گردید. در نهایت، مدل مفهومی ارائه شد که می‌تواند به‌عنوان چارچوبی راهبردی در طراحی برنامه‌های درسی، سیاست‌گذاری آموزشی و توسعه حرفه‌ای معلمان مورد استفاده قرار گیرد.

استناد به این مقاله: جهان، جواد؛ ادیب‌منش، مرزبان. (۱۴۰۵). ارائه الگوی مفهومی جامع برنامه درسی آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان (یک مطالعه فراترکیب)، **فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران**. ۲۱ (۸۱)، ۱۲۸– ۱۰۱.

https://doi.org/10.22034/jcs.2026.562002.2537

© نویسندگان

ناشر: **انجمن مطالعات برنامه درسی ایران.**

مقدمه

در گذشته تلقی از سواد مشتمل بر توانایی خواندن و نوشتن بود، اما امروزه به منظور پاسخگویی به نیازهای متنوع بشر و رشد و تکامل وی در تمام ابعاد زندگی، مفهوم سواد گسترده‌تر شده است (Hatami & Abaspour, 2024). یکی از انواع سواد در جامعه امروز سواد حقوقی است. وقتی کودکان با حقوق اولیه و انسانی خود آشنا می‌شوند این یادگیری به عنوان پایه مهمی برای درک و حمایت گسترده آن ها از حقوق بشر در آینده عمل می کند (Kazemi, 2021). آموزش حقوق و سواد حقوقی راه حل عملی برای تقویت و تحکیم پایه‌های زندگانی اجتماعی و تربیت شهروند آگاه است (Ghamami, 2018: 72; cited in Sharifi Rahnamu et al., 2024). در این باره به نظر می‌رسد که اولین گام در جهت شناخت بهتر حقوق، گنجاندن آموزش آن در برنامه درسی دوره‌های مختلف است (Mohammadzadeh et al., 2019) آموزش سواد حقوقی در مدارس، به‌ویژه از طریق برنامه‌های درسی ساختارمند، نقش حیاتی در توانمندسازی دانش‌آموزان برای مشارکت مؤثر در جامعه و درک حقوق و مسئولیت‌های خود ایفا می‌کند. برنامه‌هایی مانند جنبش آموزش حقوق برای عموم مردم[1] و پروژه سوادآموزی قانون اساسی مارشال-برنان[2] به‌عنوان الگوهای موفق در این حوزه، با استفاده از روش‌های تعاملی و مبتنی بر تحلیل موارد واقعی، به آموزش مفاهیم حقوقی به دانش‌آموزان می پردازند (Street Law, 1972; American University Washington College of Law,1999). الگوی حقوق خیابانی، که از سال ۱۹۷۲ در دانشگاه جرج‌تاون آغاز شد، به‌عنوان یک برنامه آموزش عملی حقوق، با بهره‌گیری از دانشجویان حقوق، به دانش‌آموزان مفاهیم حقوقی را از طریق روش‌هایی مانند مطالعات موردی و نقش‌آفرینی آموزش می‌دهد. (Street Law,1972) پروژه سوادآموزی قانون اساسی مارشال-برنان، که در سال ۱۹۹۹ راه‌اندازی شد، با هدف ارتقای سواد حقوقی دانش‌آموزان دبیرستانی، به دانشجویان حقوق این امکان را می‌داد تا با تدریس در مدارس، دانش‌آموزان را با مفاهیم حقوق اساسی و عدالت کیفری آشنا کنند (American University Washington College of Law,1999) «کنوانسیون حقوق کودک» نیز به عنوان مهم‌ترین سند بین‌المللی در خصوص حقوق کودکان، بر اساس چهار اصل مهم بنا شده است: ۱.حق بر حیات، بقا و رشد (ماده ۶)، ۲.عدم تبعیض (ماده ۲)، ۳.آزادی بیان و عقاید (ماده ۱۲)، ۴. در نظرگرفتن مصالح و منافع عالیه کودکان درهنگام تصمیم‌گیری در مورد آن ها (ماده ۳).آموزش حقوق به کودکان از دو جهت دارای اهمیت است:

اول: ملحق شدن به کنوانسیون حقوق کودک پیامدهای مهمی در زمینه آموزش کودکان دارد.

دوم: آموزش حقوق به کودکان در مدارس فراتر از انجام یک تعهد قانونی و اجرای مفاد کنوانسیون از این جهت نیز دارای ارزش است که می‌توان انتظار داشت آموزش حقوق به کودکان از سه جهت بر فرا گیران تأثیر بگذارد:

- افزایش اطلاعات و دانش آن ها در مورد ماهیت حقوق و حقوق خاصی که باید از آن برخوردار باشند.
- تغییر در نگرش‌ها، ارزش‌ها و افزایش رفتارهای سازگار با حقوق.
- توانمندسازی کودکان برای اقدام در حمایت از حقوق دیگران (Kazemi, 2021: 22).

---

۱. «Street Law» در اصل یک اصطلاح آموزشی و منظورش حقوق برای زندگی روزمره یا آموزش حقوق کاربردی است. یک برنامه جهانی آموزش حقوقی و مدنی است که برای دانش‌آموزان دوره متوسطه در نظر گرفته شده است.

۲. یک برنامه آموزش مدنی است که در آن دانشجویان حقوق با دبیرستان‌های محلی همکاری می‌کنند تا درک قانون اساسی و دفاع شفاهی را افزایش دهند.

برای آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان، روش‌های مختلفی پیشنهاد شده است. ترکیب آموزش نظری با فعالیت‌های عملی می‌تواند تأثیر بیشتری داشته باشد. آموزش عملی در کنار آموزش نظری می‌تواند به بهبود سواد حقوقی دانش‌آموزان کمک کند (Gao, 2019). سواد حقوقی می‌تواند در قالب برنامه های درسی تحقق پیدا کند (Sharifi Rahnamu et al., 2024) و گنجاندن مباحث حقوقی در دروس اجتماعی یا سایر دروس مرتبط می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا مفاهیم حقوقی را درک کنند و آن‌ها را در زندگی روزمره به کار گیرند (Mosina, 2025). در اندونزی، آموزش حقوقی به عنوان بخشی از درس‌های آموزش شهروندی در مدارس گنجانده شده است (Kurniyawan, 2024). ایجاد پلتفرم‌های آنلاین برای ارائه خدمات حقوقی و آموزش‌های تعاملی می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا به منابع حقوقی دسترسی داشته باشند و مهارت‌های خود را تقویت کنند (Duan, 2024). استفاده از پرونده‌های واقعی برای آموزش دانش‌آموزان می‌تواند به آن‌ها کمک کند تا مسائل حقوقی را بهتر درک کنند و مهارت‌های تحلیلی خود را تقویت کنند (Andryushenkov, 2024) برگزاری کارگاه‌ها، بحث‌های گروهی و شبیه‌سازی دادگاه‌ها می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا مفاهیم حقوقی را به صورت عملی تجربه کنند (Ozkaya, 2024). استفاده از روش‌های تعاملی مانند شبیه‌سازی دادگاه‌ها، بحث‌های گروهی و فعالیت‌های عملی می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا مفاهیم حقوقی را بهتر درک کنند. این روش‌ها باید ساده، خلاقانه و متناسب با نیازهای دانش‌آموزان طراحی شوند (Batubara, 2020). آموزش حقوقی به نوجوانان باید با توجه به نیازها و مسائل خاص آن‌ها طراحی شود، مانند حقوق مربوط به آزادی بیان، تبعیض و مسائل انضباطی(Morrill, 2010) در برخی مدارس، همکاری با نهادهای محلی و اجرای برنامه‌های آموزشی مشترک با پلیس و سازمان‌های حقوقی به افزایش آگاهی حقوقی دانش‌آموزان و کاهش رفتارهای ناهنجار کمک کرده است (Hukum, 2025). در مطالعات پیشین، Ahmadvand et al. (2024) بر ظرفیت مفاهیمی همچون رعایت حقوق دیگران، تعهد اجتماعی و احترام به قانون در متون دینی و الهیات برای شکل‌دهی رفتار مسئولانه تأکید کردند. Sharifi Rahnamu et al. (2024) پنج حوزه مفاهیم حقوقی، حقوق مدنی، حقوق جزا، آیین دادرسی مدنی و کیفری و حقوق تجارت را برای آموزش شهروندی پیشنهاد کردند. Azimi et al. (2023) نیز آموزش مباحث حقوقی در کتاب‌های درسی را عاملی برای پیشگیری از برخی جرایم دانستند. Ardalan & Yaghouti (2022) شاخص‌هایی همچون مالکیت معنوی، آزادی مذهب و بیان، مشارکت فرهنگی، دسترسی آزاد به اطلاعات و حق آموزش را از مؤلفه‌های حقوق فرهنگی ـــ آموزشی شهروندی معرفی کردند. همچنین، Rahmati Far & Ganjali Darani (2020) روش تسهیل‌گری را برای آموزش حقوق بشر مناسب دانستند و Marzouqi & Mohammadzadeh (2020) آموزش حقوق و سواد حقوقی را ابزاری عملی برای تقویت زندگی اجتماعی معرفی کردند. Habibnejad et al. (2020) نیز بر نقش سواد حقوقی در آشنایی شهروندان با حقوق فردی و گروهی تأکید کردند. پژوهش‌های Ahmadi Far & Nouri (2019) و Mohammadzadeh et al. (2019) و Marzouqi et al. (2017) نیز مضامین مرتبط با چارچوب برنامه درسی آموزش سواد حقوقی را شناسایی کرده‌اند. در مطالعات جدیدتر، Zharikbayeva (2025) بر آغاز آموزش حقوقی از سال‌های ابتدایی مدرسه تأکید کرده و Ling (2024) مدلی شامل دانش، آگاهی، فرهنگ و مهارت‌های حقوقی ارائه کرده است. Gallego-Arrufat et al. (2024) نیز بر ظرفیت آموزش دیجیتال برای ارتقای سواد حقوقی شهروندان تأکید دارند. از سوی دیگر، Ozkaya & Kolak (2024) کمبود آموزش، دانش و تجربه حقوقی معلمان را از عوامل ضعف سواد حقوقی آنان دانسته‌اند. Kapfer (2021) نیز نبود آموزش پیش از خدمت و ضمن خدمت را از عوامل کمبود سواد حقوقی معرفی کرده و Summers et al. (2020) نشان داده‌اند که تنها شمار اندکی از برنامه‌های تربیت معلم، آموزش حقوق آموزشی را دربرمی‌گیرند. Gaoa et al. (2019) نیز بر ضرورت پیوند آموزش نظری با تجربه‌های عملی و Liu (2017) بر

گنجاندن آموزش حقوق در برنامه‌های درسی دوره‌های مختلف تأکید کرده‌اند. همچنین، Marzouqi & Mohammadzadeh (2020) با استناد به Pulikuthiyil (2012) بیان می‌کنند که آگاهی از قوانین می‌تواند در حوزه‌های مختلف زندگی و کار مؤثر باشد و ضعف آگاهی ذی‌نفعان، در برخی موارد، مانع اجرای قوانین شود. مرور تحلیلی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان از ابعاد مختلف مورد توجه قرار گرفته است، اما این مطالعات از نظر تمرکز موضوعی و سطح تحلیل، عمدتاً پراکنده و تک‌بعدی بوده‌اند. بخشی از پژوهش‌ها بر محتوا و مؤلفه‌های دانش حقوقی تمرکز داشته و موضوعاتی مانند حقوق مدنی و کیفری، آیین دادرسی، حقوق شهروندی، آزادی بیان، مشارکت اجتماعی، مالکیت معنوی و حق آموزش را بررسی کرده‌اند (Sharifi Rahnamu et al., 2024; Ardalan & Yaghouti, 2022). گروهی دیگر بر اهداف و پیامدهای آموزش حقوقی و نقش آن در افزایش دانش، شکل‌گیری نگرش قانون‌مدار، مسئولیت‌پذیری و توانایی حمایت از حقوق خود و دیگران تأکید داشته‌اند (Kazemi, 2021; Ling, 2024; Zharikbayeva, 2025) . دسته دیگری از مطالعات نیز به راهبردهای آموزش و یادگیری پرداخته و آموزش عملی، مطالعات موردی، بحث گروهی، ایفای نقش، شبیه‌سازی دادگاه و سایر روش‌های تعاملی را پیشنهاد کرده‌اند(Gao, 2019; Andryushenkov, 2024; Ozkaya, 2024; Batubara, 2020) . همچنین، برخی پژوهش‌ها ضرورت جایگاه‌یابی آموزش حقوق در برنامه درسی و پیوند آن با آموزش شهروندی را مطرح کرده‌اند (Liu, 2017; Kurniyawan, 2024; Mosina, 2025) ، در حالی که شماری دیگر بر موانع اجرایی و حرفه‌ای، از جمله ضعف دانش و تجربه حقوقی معلمان، کمبود آموزش‌های تخصصی و فقدان جایگاه مشخص حقوق آموزشی در برنامه‌های تربیت معلم تمرکز داشته‌اند (Ozkaya & Kolak, 2024; Kapfer, 2021; Summers et al., 2020) . با وجود این بدنه پژوهشی، یک خلأ اساسی همچنان قابل مشاهده است: دانش موجود درباره برنامه درسی آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان، به‌صورت یک نظام منسجم و مرتبط بازسازی نشده است. به بیان دقیق‌تر، مطالعات پیشین هر یک بخشی از مسئله را روشن کرده‌اند، اما کمتر پژوهشی تلاش کرده است یافته‌های مربوط به اهداف آموزشی، محتوای برنامه درسی، راهبردهای یاددهی ـ یادگیری، نقش و شایستگی‌های معلم، محیط و منابع یادگیری، مشارکت خانواده و نهادهای اجتماعی، موانع اجرایی، راهکارهای پشتیبان و پیامدهای مورد انتظار را در یک چارچوب واحد گردآوری، مقایسه و تلفیق کند. در نتیجه، هنوز مشخص نیست که این عناصر چگونه باید در کنار یکدیگر سازمان یابند و چه رابطه‌ای میان آن‌ها برای شکل‌گیری یک برنامه درسی جامع و اثربخش وجود دارد. بنابراین، خلأ پژوهشی موجود را نباید فقدان مطالعات درباره آموزش حقوق یا نبود شواهد درباره اهمیت سواد حقوقی تلقی کرد؛ زیرا پژوهش‌های متعددی هر یک از این ابعاد را بررسی کرده‌اند. خلأ اصلی، فقدان یک سنتز نظام‌مند از یافته‌های پراکنده و فقدان الگویی مفهومی است که بتواند این یافته‌ها را در قالب یک منظومه برنامه درسی یکپارچه سازمان دهد. به‌ویژه، در پیشینه موجود رابطه میان «آنچه باید یاد گرفته شود» (محتوا)، «برای چه باید یاد گرفته شود» (اهداف)، «چگونه باید یاد گرفته شود» (راهبردهای آموزشی)، «چه کسی و در چه محیطی باید آن را اجرا کند» (معلم، مدرسه، خانواده و جامعه)، «چه موانعی ممکن است تحقق آن را محدود کند» و «چه ساز و کارهایی برای پشتیبانی و بهبود آن لازم است» به‌صورت یکپارچه تبیین نشده است. از این رو، نبود یک چارچوب تلفیقی می‌تواند موجب شود یافته‌های موجود در سطح توصیه‌های پراکنده باقی بمانند و امکان استفاده نظام‌مند از آن‌ها در طراحی و سیاستگذاری برنامه درسی محدود شود. از این منظر، مسئله اصلی پژوهش حاضر، پراکندگی و گسستگی دانش موجود درباره مؤلفه‌ها و الزامات برنامه درسی آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان و نبود یک چارچوب مفهومی جامع برای سازمان‌دهی این دانش است. بر این اساس، نیاز به پژوهشی وجود دارد که به جای افزودن یک مطالعه منفرد دیگر به مجموعه مطالعات موجود، دانش انباشته‌شده را به‌صورت نظام‌مند

بازخوانی و تلفیق کند، مضـامین مشـترک و متمایز را شناسایی نماید، روابط میان آن‌ها را آشکار سازد و از این طریق، تصویری یکپارچه از برنامه درسـی آموزش سـواد حقوقی ارائه دهد. از آنجا که بخشـی از مطالعات پیشـین به نقش، شـایسـتگی و توانمندسـازی معلمان و الزامات اجرایی آموزش سواد حقوقی پرداخته‌اند، دامنه این پژوهش صرفاً به محتوای کتاب‌های درسی محدود نیسـت، بلکه طراحی، توسـعه و سـیاسـتگذاری برنامه درسـی آموزش سواد حقوقی برای دانش‌آموزان را دربرمی‌گیرد. بنابراین، مخاطب اصـلی و مسـتقیم الگوی حاصـل، طراحان و برنامه‌ریزان درسـی و سـیاسـتگذاران آموزشی هستند و معلمان، مدیران مدارس و سـایر مجریان برنامه درسـی در جایگاه مخاطبان ثانویه و بهره‌برداران اجرایی آن قرار می‌گیرند. بر این اساس، پژوهش حـاضـر بـا هـدف فراترکیب نظام‌مند مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با برنامه درسـی آموزش سـواد حقوقی به دانش‌آموزان و ارائه یک الگوی مفهومی جامع برای طراحی، توسـعه و سیاستگذاری این برنامه انجام شده است. پرسش اساسی آن اسـت که با تلفیق یافته‌های مطالعات موجود، چه مؤلفه‌ها و مضـامینی را می‌توان برای اهداف، محتوا، راهبردهای آموزشـی، موانع اجرایی و راهکارهای پشـتیبان برنامه درسـی آموزش سواد حقوقی شناسایی کرد و این مؤلفه‌ها چگونه می‌توانند در قالب یک الگوی مفهومی منسجم سازمان یابند؟

روش شناسی تحقیق

رویکرد پژوهش حاضـر کیفی و روش پژوهش فراترکیب بود. در اجرای این پژوهش از مدل روبرتس اسـتفاده شـده اسـت. جامعه پژوهش شـامل کلیه پژوهش‌های مرتبط با سـواد حقوقی بود که نمونه مورد نظر با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شـد. نمونه پژوهش شـامل همه پژوهش‌های مرتبط با برنامه درسـی آموزش حقوق به دانش آموزان بود. که کلید واژه‌هـای مرتبط در پـایگـاه‌هـای اسـتنـاد علمی معتبر کشـور همچون: SID, Noormags,Ensani,civilica,Irandoc, Mageiran و پایگاه‌های اسـتناد علمی و سـایت‌های علمی معتبر خارج کشـور همچون google scholar, Academia, Scimago, researchgate, ScienceDirect, Eric, Doaj, Web of Science, Scopus بود، کـه بر اسـاس عنوان پژوهش‌ها و سؤالات مندرج در آن‌ها بر اساس میزان انطباق با عنوان پژوهش حاضر ۸۷ پژوهش شناسایی و بررسی شدند. و در نهـایـت بـا توجـه بـه غنای چکیده و متن پژوهش به‌ویژه در بخش یافته‌ها، تعداد ۱۸ پژوهش انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفتند. ابزار گردآوری داده‌ها شـامل چک لیسـت و سـیاهه وارسی محتوا بود. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل مضمون اسـتفاده شـد. در نهایت مضـامین دارای بار معنایی شـناسـایی و تحت عنوان مضامین پایه استخراج و سپس در قالب مضامین سازنده طبقه‌بندی و در نهایت مضامین فراگیر شناسایی و مدل مفهومی جامع تدوین شد.

نمودار ۱ مدل مفهومی مراحل اجرای پژوهش بر اساس الگوی روبرتس

یافته‌ها

جدول ۱ گزینش، پالایش و سازمان دهی مطالعات منتخب برای فراترکیب برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

ردیف	سال انتشار	عنوان پژوهش	نویسندگان	مجله / منبع
۱	۱۴۰۳	نقش برنامه‌ریزی درسی الهیات در ارتقای فرهنگ مسئولیت‌پذیری حقوقی در میان دانش‌آموزان	احمدوند و همکاران	مطالعات حقوق و علوم قضایی
۲	۱۳۹۸	طراحی برنامه درسی سواد حقوقی	محمدزاده و همکاران	پژوهش در برنامه‌ریزی درسی
۳	۱۳۹۸	روش آموزش حقوق بشر	رحمتی‌فر و گنجعلی دارانی	مطالعات حقوق بشر اسلامی
۴	۱۳۹۹	برنامه درسی سواد حقوقی دوره متوسطه: یک مطالعه ترکیبی	مرزوقی و محمدزاده	پژوهش‌های برنامه درسی
۵	۱۳۹۶	آموزش حقوق بشر پیش از آموزش عالی و در دوره ابتدایی	زارعی زوارکی و همکاران	پژوهش‌های روابط بین‌الملل
۶	۱۴۰۳	شناسایی مؤلفه‌های آموزش سواد حقوقی در برنامه درسی ایران: با تأکید بر تربیت شهروندی	شریفی رهنمو و همکاران	دانش حقوق عمومی
۷	۱۳۹۹	بررسی مطالب حقوقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی	قره‌باغی یحیوی	تعلیم و تربیت
۸	۱۴۰۱	شناسایی حقوق فرهنگی ـ آموزشی شهروندان و راهبردهای تحقق آن در نظام تعلیم و تربیت ایران	اردلان و یاقوتی	مطالعات برنامه درسی ایران

ردیف	سال انتشار	عنوان پژوهش	نویسندگان	مجله / منبع
۹	۱۴۰۲	تبیین و تحلیل محتوای مؤلفه‌های سواد حقوقی در کتب دوره دوم متوسطه	عظیمی و همکاران	پژوهش‌های برنامه درسی
۱۰	2017	Reflections on the Training of University Students' Legal Literacy	Lianxiang Liu	Advances in Social Science, Education and Humanities Research
۱۱	۱۳۹۸	اصول مرتبط با حقوق اساسی دانش‌آموز در نظام حقوقی ایران	احمدی‌فر و نوری	تعلیم و تربیت
۱۲	2021	Legal Education of Children in The Family	Azizkhon Meliev	Middle European Scientific Bulletin
۱۳	2020	Legal Literacy and K-12 Public School Teachers	Kelly H. Summers، Christine Rienstra Kiracofe و Constantine James	Mid-Western Educational Researcher
۱۴	2021	The Revised Model Curriculum of the Basic Law Program	Legal Education Board, Republic of the Philippines	Legal Education Board
۱۵	2024	Are Social Studies Teachers Ready for Legal Literacy Education?	Gulbahar Ozkaya و Kerem Colak	Pedagogical Research
۱۶	2017	Legal Literacy of School Administrators and Teachers: Do They Know the Legal Boundaries of Their Profession	Jennelyn G. De Carol ،Guzman Wealth M. Garcia-Dy Christine و	International Review of Social Sciences
۱۷	2025	Law as a Tool for Decolonizing Knowledge: A Critical Study of the Legal Education Curriculum in Indonesia	Md Shodiq	IPSO JURE
۱۸	2001	Descriptive Review of Research on Law-Related Education	Social Science Education Consortium	Social Science Education

جدول ۲ استخراج مضامین پایه اهداف آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

کد منبع	مضامین پایه اهداف آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی		
	دانش	نگرش	توانش
۱	مفاهیم حقوقی و اخلاقی در آموزش الهیات	رعایت حقوق دیگران، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، احترام به قانون و پذیرش اصول حقوقی و اخلاقی	گفت‌وگو، کارگروهی، مشارکت اجتماعی و اجرای پروژه
۲	مفاهیم پایه حقوقی، حقوق شهروندی، قوا و نهادهای حقوقی	مسئولیت‌پذیری نسبت به حقوق خود و دیگران، مشارکت مدنی و احترام به قانون	تفکر نقادانه حقوقی، حل تعارض و ارزیابی موقعیت‌های اخلاقی ـ حقوقی
۳	حقوق بشر، حقوق دانش‌آموز و حقوق شهروندی	پذیرش ارزش‌های حقوق بشر، احترام به تفاوت‌ها و حقوق دیگران	تحلیل حقوقی، تفکر نقادانه، ارتباط و مشارکت در بحث‌های حقوقی

کد منبع	مضامین پایه اهداف آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی		
	دانش	نگرش	توانش
۴	مفاهیم و فرایندهای حقوقی و آگاهی حقوقی	نگرش حقوقی و شهروندی و تمایل به اعمال حقوق	تحلیل منابع قانونی، نگارش مستندات ساده و استفاده از منابع حقوقی
۵	حقوق بشر، حقوق کودکان و قوانین شهروندی؛ حدود و وظایف شهروندی	دفاع از حقوق بشر، پذیرش تفاوت‌ها، احترام به دیگران، صلح، همدلی، عدالت و مبارزه با تبعیض	تفکر نقادانه، گفت‌وگو، مذاکره، حل تعارض، جست‌وجو و تحلیل اطلاعات و تصمیم‌گیری
۶	مفاهیم پایه، حقوق اساسی، مدنی و جزایی، منابع و نهادهای حقوقی و قوا	آگاهی از حقوق شهروندی، مسئولیت‌پذیری مدنی، عدالت اجتماعی و اعتماد به فرایندهای قانونی	تحلیل و قضاوت انتقادی درباره قوانین، نگارش و استدلال حقوقی
۷	مفاهیم حقوقی در مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمان؛ با تأکید بیشتر بر پایه‌های سوم و چهارم	مسئولیت‌پذیری، احترام به حقوق دیگران، رعایت مقررات، عدالت و مشارکت اجتماعی	مذاکره، شناخت حقوق و وظایف مدرسه، تشخیص مسائل حقوقی روزمره، پژوهش و تحلیل جامعه‌محور
۸	حقوق فرهنگی ـــ آموزشی، حقوق شهروندی و منابع فرهنگی	نگرش نسبت به حقوق فرهنگی ـ آموزشی و پذیرش تدابیر تحقق آن	مشارکت فرهنگی، آگاهی‌بخشی عمومی، مدیریت و دسترسی به اطلاعات
۹	پوشش محدود مبانی و اصول حقوقی؛ کمبود مباحث حقوق خانواده، بیمه و راهنمایی و رانندگی	بهبود نگرش نسبت به حقوق و قانون	تحلیل منابع قانونی، تشخیص حقوق خود و دیگران و استفاده از راه‌های قانونی حل منازعه
۱۰	مفاهیم کلیدی و پایه حقوقی، فرایندها و منابع قانونی	باور به اهمیت، کارکرد و عدالت قانون و مشارکت قانون‌مدار	تحلیل مسائل حقوقی، تصمیم‌گیری در موقعیت‌های روزمره، پژوهش و استفاده از منابع حقوقی
۱۱	حقوق دانش‌آموز، حقوق اساسی و حداقل‌های قانونی در مدرسه	آگاهی عمومی، احترام به حقوق کودک، مشارکت اجتماعی ـــ فرهنگی و پذیرش تفاوت‌های فرهنگی و زبانی	راهنمایی تحصیلی، توانمندی اجتماعی ـ حقوقی و بیان حقوق خود و دیگران
۱۲	مفاهیم حقوقی، قوانین خانواده، حقوق کودک، ارزش‌های حقوقی و مسئولیت فردی	احترام به حقوق دیگران، مسئولیت اجتماعی و رعایت قانون	گفت‌وگو، تحلیل مفاهیم حقوقی، تصمیم‌گیری اخلاقی و رفتار حقوقی در خانواده
۱۳	مفاهیم کلیدی حقوقی برای معلمان	احساس توانمندی و کاهش نگرانی از دعاوی حقوقی پس از آموزش	پژوهش حقوقی، اصلاح رویه‌های تدریس مطابق قوانین و آموزش همکاران
۱۴	مبانی حقوق، پژوهش حقوقی، اصول اخلاقی، حقوق اساسی و بین‌المللی	تعهد به عدالت، مسئولیت اجتماعی، حساسیت جنسیتی و حقوق بشری و احترام به قانون	پژوهش، نگارش و استدلال حقوقی، دفاع در دادگاه تمرینی، کار با اسناد، کارگروهی و مدیریت پروژه
۱۵	اصول بنیادی حقوق و حقوق شهروندی برای معلمان	تمایل به یادگیری حقوقی و پذیرش نقش معلم به‌عنوان الگو و مسئول آموزش حقوقی	تدریس حقوقی، استفاده از مثال‌های واقعی و پاسخ‌گویی به پرسش‌های حقوقی دانش‌آموزان

کد منبع	مضامین پایه اهداف آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی		
	دانش	نگرش	توانش
۱۶	حقوق دانش‌آموزان و معلمان و حقوق کارگری	تمایل به شرکت در آموزش‌های حقوقی و باور به اهمیت سواد حقوقی حرفه‌ای	تشخیص و پاسخ‌گویی به مسائل و پرونده‌های حقوقی ساده
۱۷	تنوع نظام‌های قانونی، حقوق بشر، حقوق عرفی، حقوق اجتماعی و عدالت اجتماعی	نگرش انتقادی به تاریخ و ساختارهای قدرت در قانون و ارزش‌گذاری عدالت اجتماعی	پژوهش میان‌رشته‌ای، تحلیل انتقادی متون، پروژه کلینیک حقوقی، مذاکره و استفاده از ابزارهای دیجیتال
۱۸	مفاهیم پایه حقوقی	نگرش نسبت به قانون، عدالت و مسئولیت اجتماعی، تحمل و مشارکت اجتماعی	تفکر نقادانه، استدلال حقوقی، تصمیم‌گیری، گفت‌وگو و همکاری گروهی

جدول ۳ مضامین پایه محتوای آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

کد منبع	مضامین پایه مربوط به محتوای آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی
۱	مفاهیم عدالت، انصاف، احترام به حقوق دیگران، تعهد اجتماعی، رعایت قانون، مسئولیت‌پذیری حقوقی و اخلاقی، حقوق فردی و اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و حفظ حقوق دیگران.
۲	حقوق مدنی، حقوق تجارت، حقوق اساسی، حقوق جزا، دادرسی و ابعاد مرتبط با حقوق فردی و شهروندی؛ حقوق و مسئولیت‌های شهروندی، مشارکت در جامعه، عدالت اجتماعی، آزادی، دموکراسی و برابری.
۳	مفاهیم بنیادی حقوق بشر، عدالت، حقوق کودک، حق و تکلیف، عدالت رسیدگی، مبانی حقوق بین‌الملل و حقوق بشر و کاربرد آن در زندگی روزمره؛ تحلیل حقوقی موقعیت‌های روزمره؛ تحلیل مسائل اخلاقی و حقوقی؛ تفکر نقادانه؛ گفت‌وگو و مناظره با رعایت حقوق دیگران؛ تصمیم‌گیری حقوقی مشروع؛ احترام به تفاوت‌ها، برابری و عدم تبعیض؛ شهروند مسئول، نگرش‌های مدنی، مشارکت اجتماعی و حقوق عمومی.
۴	مفاهیم بنیادی حقوق، حقوق شهروندی، آزادی‌ها و مسئولیت‌ها، حقوق مدنی، حقوق کار و تجارت، حقوق عمومی، قانون اساسی، دادخواهی و اقتدار قانونی؛ تحلیل مسائل حقوقی روزمره؛ ترجمان مفاهیم به موقعیت‌های کلاس و اجتماع؛ تهیه و استفاده از فرم‌های حقوقی ساده؛ شناسایی مشکلات حقوقی؛ تصمیم‌گیری مبتنی بر داده‌های حقوقی؛ ارزیابی منابع حقوقی.
۵	حقوق قانونی شهروندی و قوانین مدنی؛ آموزش صلح و همکاری میان گروه‌ها؛ مهارت‌های مدنی و دموکراسی؛ درک چندفرهنگی و بردباری؛ حقوق کودک و معلولان؛ مقابله با بی‌عدالتی و فقر؛ حقوق مهاجران؛ حل مسالمت‌آمیز مناقشات؛ قوانین شهروندی و حقوق اولیه؛ منع تبعیض و رفتارهای تحقیرآمیز؛ بهداشت اجتماعی و صلح؛ احترام به حقوق برابر و تنوع فرهنگی؛ عدالت اجتماعی.
۶	کلیات و مفاهیم حقوقی؛ حقوق مدنی، جزا، آیین دادرسی مدنی و کیفری، تجارت، اساسی، مالیه، بین‌الملل، تجاری، کار و اداری؛ تعریف حق و حقوق؛ تاریخچه و منابع حقوق؛ آشنایی با سه قوا، دولت و حکومت؛ منابع ایجاد حق.
۷	مفاهیم صریح حقوقی، مقررات مدرسه و جامعه، حقوق شهروندی و فردی در مدرسه، مفاهیم حقوقی، ارزش‌های اخلاقی و عرف جامعه، آشنایی با نهادها و کارکرد آنها؛ مطالب حقوقی از طریق آیات، روایات و احکام شرعی.
۸	مالکیت معنوی؛ حق مشارکت فرهنگی و ارتقای علمی؛ حق دسترسی آزاد به اطلاعات؛ حق آزادی بیان؛ دسته‌بندی در دو طبقه هسته‌ای و تبعی با محوریت فرهنگ، آموزش و حقوق شهروندی.
۹	اصول قانون اساسی، مقدمه علم حقوق، حقوق جرائم و مجازات، حقوق خانواده، حقوق بیمه، آشنایی با دادسراها و دادگاه‌ها، حقوق راهنمایی و رانندگی، حقوق قراردادها و معاملات، حقوق بومی‌شده و مؤلفه‌های حقوقی خانواده، بیمه و راهنمایی و رانندگی.

کد منبع	مضامین پایه مربوط به محتوای آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی
۱۰	حقوق اساسی، حقوق مدنی، اصول حاکمیت قانون، فرایندهای حقوقی، نقش قانون در زندگی روزمره، مراجعه به مراجع حقوقی، اهمیت و مشروعیت قانون، تعامل عاطفی و روانی با قانون، اعتماد به کارکرد قانون در اجتماع، تحلیل پرونده‌های ساده، مطالعه وضعیت‌های حقوقی زندگی روزمره، پروژه‌های حل مسئله با رویکرد حقوقی.
۱۱	اصول صریح در قوانین رسمی؛ اصول تأییدشده در قوانین رسمی؛ اصول تصریح‌شده در منابع آموزشی و پرورشی مانند سند تحول بنیادین و دیگر مستندات آموزشی.
۱۲	مبانی حقوقی از طریق داستان‌خوانی، بازی، تصاویر و مفاهیم پایه مانند احترام به والدین و قوانین منزل؛ مفاهیم حقوقی با تأکید بر رفتارهای حقوقی ـــ اخلاقی در خانواده و اجتماع؛ گفت‌وگوهای تعاملی؛ کارهای گروهی؛ نمایش نمادهای ملی و حقوقی؛ تفکر انتقادی حقوقی؛ تفاوت حقوق و امتیازات؛ حقوق فردی در مقابل قانون؛ رویه‌های قانونی و مشارکت مدنی.
۱۳	رئوس حقوق، آزادی بیان، مذهب، قوانین مرتبط با حقوق دانش‌آموزان و برنامه‌های آموزشی، مساوات جنسیتی و مبارزه با تبعیض جنسی، نقش و مسئولیت مدارس در برابر حقوق دانش‌آموزان دارای معلولیت.
۱۴	توانمندی‌های حرفه‌ای، اخلاقی و مسئولیت‌پذیر؛ حساسیت به جنسیت و محیط؛ آموزش‌های تخصصی پایه؛ عدالت و نقش آموزش حقوقی در توسعه ملی و دموکراسی.
۱۵	بینش، تجربه و رفتارهای مرتبط با مباحث حقوقی؛ قانون‌متحرک‌سازی: استفاده از حقوق و نهادهای قانونی برای حفاظت از حقوق و حل مسائل؛ اجتماعی‌سازی حقوقی؛ رابطه فرد با قوانین و نظام حقوقی و پذیرش یا رد آنها.
۱۶	حقوق و آزادی‌های دانش‌آموزان و معلمان؛ اقدام‌های تأدیبی؛ سلامت و ایمنی؛ حریم مدرسه؛ روابط والدین ـــــ دانش‌آموز/معلم؛ مسئولیت‌پذیری، پاسخگویی و سهل‌انگاری در وظیفه؛ قوانین کار برای مؤسسات آموزشی.
۱۷	گنجاندن حقوق عرفی، حقوق اسلامی و سایر نهادهای قضایی محلی در کنار حقوق دولتی؛ حقوق به‌عنوان ابزار عدالت اجتماعی و رفع نابرابری‌های ساختاری؛ عدالت اجتماعی و مشارکت اجتماعی.
۱۸	مفاهیم پایه؛ آشنایی با روندهای دادگاه‌های ابتدا؛ مفاهیم عدالت و حقوق مدنی.

جدول۴ مضامین پایه راهبردهای آموزشی/مداخلات آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

کد منبع	مضامین پایه راهبردها و مداخلات آموزشی
۱	مشارکت خانواده، آموزش معلمان و همکاری با نهادهای حقوقی و اجتماعی؛ آموزش ساده و اخلاق‌محور مفاهیم حقوقی؛ بحث کلاسی، فعالیت و پروژه گروهی؛ تقویت تفکر نقاد و مسئولیت‌پذیری حقوقی؛ ارائه الگوهای موفق رفتار حقوقی؛ تلفیق حقوق با آموزه‌های دینی و اخلاقی؛ دوره‌های تخصصی معلمان؛ بازدید از دادگاه‌ها و نهادهای حقوقی و مدنی؛ مسابقات، نمایشگاه‌ها و کارگاه‌های حقوقی.
۲	رویکردهای فعال و کاوشی؛ یادگیری گروهی؛ مواد آموزشی متنوع؛ کارگاه و بازدید میدانی؛ طراحی واحدهای مبتنی بر مسائل حقوقی روزمره؛ تقویت تفکر نقاد و استدلال حقوقی؛ استفاده از الگوهای واقعی و ارزشیابی چندگانه؛ همکاری با نهادهای حقوقی و دانشگاه‌ها.
۳	تسهیل‌گری، مشارکت فعال و بحث گروهی؛ کارگاه و یادگیری مشارکتی؛ تحلیل قانونی با مثال‌ها و موقعیت‌های واقعی؛ تلفیق روش‌های نوین با استانداردهای حقوق بشر؛ تقویت ارتباط و تفاهم بین‌فرهنگی؛ مربیگری و حمایت حرفه‌ای از معلمان.
۴	روش‌های ترکیبی در طراحی و ارزشیابی؛ تلفیق روش‌های نوین و کلاسیک؛ شبیه‌سازی، کارگاه و پروژه گروهی؛ منابع چندرسانه‌ای و متنوع؛ ارزشیابی فرایندی و محصولی و چندوجهی؛ آموزش شهروندی، حقوق اساسی و حقوق عملی؛ توانمندسازی معلمان در دانش سازمانی و حقوقی.

کد منبع	مضامین پایه راهبردها و مداخلات آموزشی
۵	یادگیری مشارکتی و کارگاه گروهی؛ داستان‌گویی و روایت شخصی؛ حل مسئله و پروژه؛ کلاس دموکراتیک و مشارکت برابر؛ آموزش پودمانی حقوق بشر در دوره دوم ابتدایی؛ توسعه آموزش و فناوری؛ فعالیت‌های عملی و موقعیت‌های واقعی؛ منابع متناسب با سن و سطح دانش‌آموزان.
۶	بحث گروهی، سمینار، ایفای نقش، مدل‌سازی و شبیه‌سازی؛ کاوشگری، حل مسئله و پروژه؛ بازدید، کارآموزی، خلاقیت و موقعیت‌های چالش‌برانگیز؛ پیوند محتوای حقوقی با دروس؛ ارزشیابی کتبی، شفاهی، عملکردی، پروژه‌ای و نمونه‌کار؛ ارزشیابی فرایند و محصول؛ هماهنگی محتوایی و زمانی برنامه.
۷	آموزش منشور حقوق شهروندی و حقوق داخلی و بین‌المللی؛ آموزش معلمان با رویکرد حقوقی؛ تهیه جزوات ساده حقوقی؛ اصلاح محتوای کتاب‌های درسی ابتدایی، به‌ویژه پایه‌های سوم تا ششم.
۸	ساز و کارهای فرهنگی، نظارتی، حمایتی، انگیزشی و قانونی؛ جلب مشارکت‌های خیرخواهانه؛ آگاهی‌بخشی اجتماعی؛ تقویت ظرفیت علمی و عملی سازمان‌ها؛ استفاده از سازمان‌های مردم‌نهاد و رسانه‌ها برای فرهنگ‌سازی.
۹	سمینار، کارآموزی و شبیه‌سازی؛ تقویت نقش و آموزش معلمان؛ تلفیق سواد حقوقی در دروس یا ایجاد مسیر مستقل در متوسطه دوم؛ طراحی ماژول مستقل و ساده سواد حقوقی؛ منابع تصویری و متنی درباره حقوق خانواده، بیمه، رانندگی و دادگاه‌ها؛ آموزش معلمان؛ روش‌های مسئله‌محور.
۱۰	بازنگری جامع و تعاملی محتوای آموزش حقوق؛ ترویج قانون‌مداری از طریق رسانه، شبکه‌های اجتماعی، مطبوعات و کتابخانه؛ مدیریت قانون‌مدار؛ فراهم‌سازی فرصت‌های عملی؛ استفاده از کتابخانه به‌عنوان محیط مکمل یادگیری حقوقی.
۱۱	استفاده از اصول حقوقی به‌عنوان چارچوب آموزشی؛ ادغام محتوای حقوقی در برنامه درسی و هدایت تحصیلی؛ آموزش عملی مفاهیم پایه؛ تحلیل حقوق کودک و دانش‌آموز؛ چارچوب ارزیابی و اجرای حقوق دانش‌آموزان؛ استفاده از راهنماها و ابزارهای یونسکو و یونیسف.
۱۲	داستان و روایت؛ گفت‌وگوی هدفمند و زبان ساده؛ مثال‌های روزمره؛ کار گروهی، بازی نقش، تمرین اخلاقی و تصمیم‌گیری؛ ابزارهای تصویری و چندرسانه‌ای؛ استفاده از افسانه و شعر محلی؛ تناسب با سن؛ مسابقات و تشویق؛ کارگاه و پروژه خانوادگی؛ آموزش حقوق کودک، فرزندپروری حقوقی و توجه به قوانین، نمادها و هویت ملی.
۱۳	گنجاندن حقوق آموزش در برنامه پیش‌خدمت معلمان؛ آموزش تخصصی حضوری و آنلاین؛ مشارکت معلمان در انجمن‌ها و کنفرانس‌های حقوق آموزش؛ حمایت مالی.
۱۴	تجربه‌های بالینی و خدماتی و ارتباط با جامعه؛ استفاده از نظریه‌های تربیتی متنوع؛ تفکر انتقادی، کارگروهی، پژوهش و ارائه؛ توازن آموزش حضوری و غیرحضوری؛ یادگیری انعطاف‌پذیر و فناوری؛ ارزشیابی کمی و کیفی و بازخورد.
۱۵	استفاده از مثال‌های زندگی روزمره؛ فعالیت عملی و کارگاه با محوریت دادگاه و دانشگاه حقوق؛ به‌روزرسانی مواد درسی؛ منابع واقعی و کاربردی؛ توسعه مستمر تجربه حرفه‌ای معلمان؛ استفاده از فناوری.
۱۶	ادغام حقوق آموزشی در برنامه‌های پیش‌خدمت و ضمن‌خدمت؛ دوره‌های حقوق و توسعه حرفه‌ای؛ کارگاه‌ها و دوره‌های تخصصی حقوق آموزش؛ استانداردهای حقوقی معلمان؛ مطالعه موردی و تصمیم‌گیری مبتنی بر پرونده‌های واقعی؛ نقش آموزش عالی و وزارت آموزش‌وپرورش در انتشار و ترویج اطلاعات حقوقی.
۱۷	آموزش مبتنی بر عدالت اجتماعی و حقوق بشر؛ تلفیق حقوق عرفی و محلی با حقوق ملی؛ رویکرد میان‌رشته‌ای با علوم اجتماعی، فلسفه، سیاست و اقتصاد محیط‌زیست؛ تجربه عملی؛ تقویت عدالت و مسئولیت اجتماعی؛ بهره‌گیری از فناوری و توسعه زیرساخت‌های دیجیتال.
۱۸	دادگاه ساختگی و محاکمه نمایشی؛ بازدید از محاکم و استفاده از منابع جامعه؛ پژوهش و پرسشگری درباره مسائل حقوقی؛ تحلیل موقعیت‌های واقعی و تفکر انتقادی؛ مشارکت والدین و متخصصان حقوقی؛ پروژه‌های جامعه‌محور؛ آموزش تخصصی معلمان و تیم‌های اجرایی و پشتیبانی مستمر.

جدول ۵ مضامین پایه موانع اجرایی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

کد منبع	مضامین پایه مربوط به موانع اجرایی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی
۱	نبود انسجام محتوای الهیات و هم‌راستایی با مفاهیم حقوقی؛ کمبود تدریس تلفیقی، منابع و آموزش معلمان؛ مشارکت محدود خانواده و جامعه؛ کمبود کارگاه و بازدید حقوقی.
۲	کمبود معلمان دارای آگاهی حقوقی و منابع آموزشی؛ تفاوت‌های فرهنگی و بافتی؛ نیاز به تغییرات ساختاری مدارس.
۳	کمبود منابع متناسب با زمینه محلی؛ محدودیت زمان برای مداخلات عمیق و پروژه‌محور؛ تفاوت سواد حقوقی معلمان و دانش‌آموزان و نیاز به مربی‌گری؛ مقاومت فرهنگی؛ نیاز به پشتیبانی ساختاری و سیاست‌های هماهنگ.
۴	کمبود منابع چندرسانه‌ای باکیفیت و مستمر؛ ضعف آمادگی و تربیت معلمان؛ محدودیت زمان و فضا؛ عدم تناسب محتوا با سن، تحصیل و زمینه فرهنگی ـ اجتماعی دانش‌آموزان.
۵	کمبود منابع به‌روز؛ فشار برنامه درسی و محدودیت زمان؛ ضعف توانمندی حرفه‌ای معلمان در آموزش حقوق بشر؛ تفاوت‌های فرهنگی و مذهبی و چالش هم‌زیستی.
۶	نبود محتوای منسجم و سرفصل‌های استاندارد؛ فقدان چارچوب ملی برای کتاب، تدریس و ارزشیابی؛ ناهماهنگی بین سطوح و مدارس؛ محدودیت زمان و فضا و فرصت‌های غیررسمی یادگیری.
۷	پوشش نامتوازن محتوای حقوقی و عدم هم‌سویی با اهداف برنامه درسی ملی، به‌ویژه در پایه‌های بالاتر؛ کمبود آموزش مستمر معلمان؛ نبود برنامه‌ریزی منسجم؛ تأثیر رویکردهای فرهنگی، اخلاقی و مذهبی.
۸	ضعف شفافیت و نظارت بر مدارس؛ نبود ساز و کار حقوقی روشن برای خصوصی‌سازی؛ محدودیت منابع مالی و اعتباری؛ ضعف ظرفیت آموزشی و مدیریتی؛ نیاز به فرهنگ‌سازی حقوق شهروندی.
۹	پوشش نامتوازن مؤلفه‌های سواد حقوقی در کتاب‌ها؛ نبود واحد مستقل و منسجم در متوسطه دوم؛ کمبود پژوهش اجرایی و آموزش معلمان؛ گسست محتوای درسی و نیازهای جامعه.
۱۰	غلبه رویکرد آزمون‌محور و ضعف مهارت‌های کاربردی و تفکر نقادانه؛ احساس ناامنی در دفاع از حقوق؛ کمبود منابع و همکاری میان‌رشته‌ای؛ نیاز به حمایت رسانه‌ای و فرهنگی از فرهنگ قانون.
۱۱	نبود انسجام کامل اسناد قانونی و آموزشی؛ فقدان ساز و کار اجرایی در مدرسه و منطقه؛ محدودیت منابع و دسترسی برابر؛ تداخل حقوق بین‌المللی، ملی و سیاست‌های آموزشی؛ نیاز به آموزش معلمان.
۱۲	تفاوت فرهنگی ـــ اجتماعی خانواده‌ها؛ کمبود زمان و منابع در خانواده‌های کم‌برخوردار؛ تفاوت سواد حقوقی والدین؛ نبود چارچوب برنامه‌ریزی و مواد آموزشی هماهنگ با مدرسه.
۱۳	کمبود دوره‌های مستقل حقوق آموزشی در تربیت معلم و آموزش مستمر؛ ضعف داده و ابزارهای ارزیابی؛ نگرانی از دعاوی حقوقی؛ تفاوت منطقه‌ای در الزامات و فرصت‌های آموزش حقوقی.
۱۴	نیاز به هماهنگی نهادی برای پذیرش و اجرای مدل؛ احتمال مقاومت یا کندی اجرا؛ چالش انطباق ارزشیابی با معیارهای ملی و بین‌المللی؛ محدودیت ظرفیت آموزشی.
۱۵	انتزاعی بودن موضوعات حقوقی؛ کمبود مواد و مثال‌های ملموس؛ محدودیت زمان؛ نیاز به توسعه حرفه‌ای معلمان؛ مشارکت کم معلمان در طراحی مواد و ابزارها.
۱۶	دسترسی ناکافی به منابع حقوقی به‌روز؛ کمبود دوره‌های منسجم حقوق آموزشی در تربیت معلم؛ تفاوت‌های منطقه‌ای؛ نگرانی از افزایش بار کاری و مسائل حقوقی؛ ضعف انگیزه اقدام.
۱۷	نبود چارچوب روشن حفاظت از داده‌ها؛ فرسودگی و دسترسی نابرابر فناوری؛ کمبود منابع میان‌رشته‌ای و فضای کلینیک حقوقی؛ ضعف سنت اقدام و ارزیابی طولی.
۱۸	کمبود زمان و فشار محتوایی؛ کمبود منابع و مواد باکیفیت؛ ضعف آموزش و پشتیبانی تخصصی معلمان؛ نبود هماهنگی منطقه‌ای؛ محدودیت بودجه و منابع جامعه؛ تفاوت جمعیت و سطح سواد دانش‌آموزان.

جدول ۶ مضامین پایه راهکارهای برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

کد منبع	مضامین پایه مربوط به راهکارهای برنامه درسی آموزش سواد حقوقی
۱	تلفیق مفاهیم حقوقی با اخلاق اسلامی؛ تدریس فعال، بحث و پروژه و بازخورد مستمر؛ تربیت و توانمندسازی معلمان؛ بازنگری محتوای الهیات با تأکید بر حقوق شهروندی، عدالت و مسئولیت؛ ابزارهای تلفیقی؛ شبکه همکاری معلمان و حقوقدانان؛ مشارکت خانواده؛ فناوری و پژوهش درباره اثربخشی و تفاوت‌های جنسیتی و نوع مدرسه.
۲	تحلیل تطبیقی با ادبیات جهانی و بررسی مزایا و چالش‌های آن در ایران؛ تبیین نقش سواد حقوقی در تربیت شهروندی؛ ارائه چارچوب عملی برای برنامه‌های درسی آینده.
۳	تقویت نگرش حقوق بشری و مسئولیت اجتماعی؛ تأمین منابع و حمایت آموزشی؛ واحدهای حقوق بشر با پروژه‌های محلی؛ مربیگری معلمان و یادگیری مشارکتی؛ ارزیابی دانش، نگرش و مهارت‌های حقوقی.
۴	انطباق با قوانین و اصول مدرسه و جامعه محلی؛ پیوند مفاهیم حقوقی با تجربه اجتماعی و منابع فرهنگی و زبان محلی؛ نقشه راه تلفیق با برنامه درسی؛ محتوای چندسطحی و گزینه‌های یادگیری متناسب با نیازها.
۵	توجه به ارزش‌های فرهنگی، دینی و ملی؛ اجرای برنامه در سطوح مدرسه، منطقه و ملی؛ ارزیابی طولی و مطالعات تطبیقی؛ تولید مواد کارگاهی مبتنی بر داستان‌ها و مسائل محلی.
۶	تلفیق آموزش شهروندی و حقوق شهروندی؛ چارچوب جامع شامل اهداف، محتوا، فعالیت، تدریس، ارزشیابی، فضا و زمان؛ ارزشیابی فرایند و محصول؛ بازنگری مستمر با بازخورد معلمان و دانش‌آموزان و فناوری؛ یادگیری جامعه‌محور در مراکز قضایی و شوراهای حل اختلاف.
۷	بومی‌سازی مدل بر اساس قوانین، منشور حقوق شهروندی، ارزش‌ها و نهادهای ایران؛ بازنگری کتاب‌های درسی دوره دوم ابتدایی.
۸	ارتقای سواد حقوقی و مشارکت فرهنگی ـ آموزشی؛ توسعه شاخص‌های ارزیابی، منابع و مداخلات؛ پایش و بازنگری سیاست‌ها؛ چارچوب قانونی و ضمانت اجرا؛ آموزش معلمان و مدیران؛ شفافیت و مشارکت مسئولانه جامعه، والدین و بخش خصوصی.
۹	گنجاندن متوازن سواد حقوقی در کتاب‌های فارسی، جامعه‌شناسی و هویت اجتماعی؛ حل مسئله، پروژه، تحلیل متون، شبیه‌سازی دادگاه و فعالیت کلاسی؛ آموزش معلمان؛ تیم‌های پشتیبان و منابع جامع؛ انجمن‌های حقوقی مدرسه؛ همکاری با نهادهای محلی و ارزیابی کمی و کیفی.
۱۰	توسعه برنامه درسی ترکیبی و کاربردی؛ پروژه، مطالعه موردی، بحث و نقش‌آفرینی؛ ایجاد فرهنگ سازمانی قانون‌مدار؛ دسترسی به منابع حقوقی و مشارکت دانش‌آموزان؛ تقویت باور، نگرش، انگیزه، رفتار قانون‌مدار، دانش و مهارت‌های کاربردی.
۱۱	برنامه‌های درسی ترکیبی؛ کارگاه معلمان؛ محتوای چندفرهنگی و مرتبط با زبان مادری؛ ابزارهای بین‌المللی؛ مطالعات میدانی و ارزیابی اثربخشی؛ دستورالعمل اجرایی و هماهنگی سیاست ملی و مدرسه‌ای.
۱۲	استفاده از ارزش‌های بومی و هویت ملی؛ خانواده به‌عنوان نخستین محیط یادگیری حقوقی؛ تلفیق محتوا با داستان‌ها و سنت‌های محلی؛ مسیرهای سنی تجربه‌محور؛ ارزیابی مبتنی بر دانش، نگرش و مهارت و بازخورد والدین و کودکان؛ هم‌آموزی مدرسه و جامعه.
۱۳	طراحی دوره‌های حقوقی متناسب با دوره تحصیلی؛ ارزشیابی و بازخورد مستمر؛ ارتقای سواد حقوقی و تصمیم‌گیری؛ کاهش ترس از دعاوی؛ ایجاد محیط امن برای طرح مسائل حقوقی.
۱۴	چارچوب ترکیبی حقوق پایه، حقوق کودک و نوجوان، مصرف‌کننده و خانواده؛ تقویت شهروندی، اخلاق و احترام به حقوق؛ تحلیل مسائل حقوقی، ارائه گروهی و حل مسئله؛ همکاری دانشگاهی، منابع مدرسه‌ای و فناوری دیجیتال.
۱۵	دوره‌های پیوسته سواد حقوقی؛ بسته‌های آموزشی دیجیتال؛ توسعه حرفه‌ای معلمان؛ بازدید از دادگاه و دفاتر حقوقی و تعامل با حقوقدانان.
۱۶	آزمون‌های دوره‌ای و بررسی پرونده‌های محلی؛ سنجش علاقه و تصمیم‌گیری حقوقی در موقعیت‌های مدرسه؛ ارزیابی منابع و حمایت سازمانی؛ بازخورد به نظام آموزشی برای اصلاح سیاست‌ها.
۱۷	تلفیق عناصر محلی و عرفی؛ رویکرد میان‌رشته‌ای و مشارکت جوامع محلی؛ یادگیری فعال؛ چارچوب حقوقی و اخلاقی حفاظت از داده‌ها و رضایت آگاهانه؛ ارزشیابی چندجانبه.
۱۸	برنامه‌های پیوسته در سطوح آموزشی؛ شبکه معلمان، مدیران و حقوقدانان محلی؛ همکاری با مراکز حقوقی و سازمان‌های مدنی؛ واحدهای حقوقی ـ مدنی متناسب با نظام آموزشی و الزامات اخلاقی و قانونی.

جدول ۷ مضامین فراگیر و سازنده اهداف آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه متناظر	کد منابع
تربیت حقوقی ـ شهروندی دانش آموز برای شناخت، ارزش گذاری، تحلیل و کنش مسئولانه در موقعیت های فردی و اجتماعی	دانش و آگاهی حقوقی پایه	مفاهیم پایه حقوقی؛ مفاهیم و اصول حقوق؛ حقوق شهروندی؛ حقوق بشر؛ قوانین و مقررات؛ نهادها و فرایندهای حقوقی؛ منابع حقوقی	۱–۱۸
	شناخت حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی	حقوق و تکالیف فردی؛ حقوق دیگران؛ مسئولیت‌پذیری مدنی و اجتماعی؛ حقوق کودک و دانش‌آموز؛ مسئولیت‌های شهروندی؛ حقوق و وظایف در مدرسه و خانواده	۱–۱۸
	درونی سازی ارزش های قانون مداری و عدالت	احترام به قانون؛ قانون‌مداری؛ عدالت‌خواهی؛ انصاف؛ احترام به حقوق دیگران؛ مسئولیت اجتماعی؛ پذیرش تفاوت‌ها؛ حقوق بشر؛ مبارزه با تبعیض	۱،۲،۳،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۲،۱۴،۱۵،۱۶،۱۷،۱۸
	تفکر و قضاوت انتقادی حقوقی	تفکر نقادانه حقوقی؛ تحلیل مسائل حقوقی؛ تحلیل منابع قانونی؛ قضاوت انتقادی درباره قوانین؛ حساسیت نسبت به تبعیض؛ تحلیل ساختارهای قدرت؛ تحلیل موقعیت‌های اخلاقی ـ حقوقی	۲،۳،۴،۵،۶،۷،۹،۱۰،۱۴،۱۷،۱۸
	توانمندی عملی برای کنش حقوقی	حل تعارض؛ تصمیم‌گیری حقوقی؛ استدلال و نگارش حقوقی؛ جست‌وجوی اطلاعات؛ استفاده از منابع حقوقی؛ تشخیص مسائل حقوقی؛ پژوهش حقوقی؛ دفاع و شبیه‌سازی حقوقی	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۲،۱۳،۱۴،۱۵،۱۷،۱۸
	مشارکت و عاملیت اجتماعی ـ حقوقی	مشارکت مدنی؛ مشارکت اجتماعی؛ گفت‌وگو و مذاکره؛ همکاری گروهی؛ مسئولیت‌پذیری اجتماعی؛ مشارکت فرهنگی؛ کنش آگاهانه در جامعه	۱،۲،۳،۵،۶،۷،۸،۱۰،۱۱،۱۴،۱۵،۱۶،۱۷،۱۸

یافته‌های مربوط به اهداف برنامه درسی آموزش سواد حقوقی ذکر شده در جدول ۷ نشان می‌دهد که هدف آموزش سواد حقوقی صرفاً انتقال مجموعه‌ای از قوانین و مفاهیم حقوقی نیست، بلکه فرایندی برای حرکت از شناخت حقوقی به شکل‌گیری نگرش حقوق‌مدار و در نهایت توانایی کنش آگاهانه و مسئولانه در موقعیت‌های فردی و اجتماعی است. بیشترین فراوانی به مضامین مرتبط با دانش پایه حقوقی و شناخت حقوق و مسئولیت‌ها اختصاص دارد؛ در حالی که مضامینی همچون تفکر انتقادی و عاملیت اجتماعی، بعد تحلیلی و کنشی سواد حقوقی را تکمیل می‌کنند.

جدول ۸ مضامین فراگیر و سازنده محتوای آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه متناظر	کد منابع
محتوای جامع، کاربردی و موقعیت‌محور برای پیوند دانش حقوقی با زندگی فردی، اجتماعی و شهروندی دانش‌آموزان	مبانی و مفاهیم بنیادین حقوق	حق و تکلیف؛ قانون؛ عدالت؛ انصاف؛ حقوق فردی و اجتماعی؛ حاکمیت قانون؛ مفاهیم بنیادی حقوق؛ منابع حقوق	۱–۱۸
	حقوق و مسئولیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی	حقوق و تکالیف شهروندی؛ حقوق فردی؛ حقوق خانوادگی؛ مسئولیت اجتماعی؛ حقوق و مسئولیت در مدرسه؛ حقوق کار و روابط اجتماعی	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۹،۱۰،۱۲،۱۳،۱۴،۱۵،۱۶،۱۷،۱۸
	حقوق کودک، دانش آموز و گروه‌های نیازمند حمایت	حقوق کودک؛ حقوق دانش‌آموز؛ حقوق افراد دارای معلولیت؛ حقوق معلمان؛ آزادی‌ها؛ حمایت از گروه‌های مختلف؛ منع تبعیض	۳،۵،۷،۸،۹،۱۱،۱۳،۱۶،۱۷
	حقوق بشر، عدالت، برابری و عدم تبعیض	حقوق بشر؛ عدالت اجتماعی؛ برابری؛ آزادی؛ منع تبعیض؛ تنوع فرهنگی؛ حقوق فرهنگی؛ حقوق اجتماعی	۱،۲،۳،۵،۷،۸،۱۰،۱۲،۱۳،۱۴،۱۷
	حقوق و قوانین کاربردی زندگی روزمره	حقوق خانواده؛ بیمه؛ رانندگی؛ قراردادها و معاملات؛ قوانین منزل؛ مسائل حقوقی روزمره؛ کاربرد قانون در زندگی	۳،۴،۹،۱۰،۱۲،۱۵،۱۶،۱۸
	نهادها و فرایندهای حقوقی	قوا و نهادهای حقوقی؛ دادگاه‌ها و دادسراها؛ فرایندهای قانونی؛ مراجع حقوقی؛ دادرسی؛ منابع و اسناد قانونی	۲،۴،۶،۷،۹،۱۰،۱۸
	حقوق بومی، فرهنگی و زمینه‌ای	حقوق عرفی؛ حقوق اسلامی؛ حقوق محلی؛ زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی؛ تنوع فرهنگی؛ ارزش‌ها و هنجارهای جامعه	۵،۷،۱۲،۱۷
	پیوند دانش حقوقی با مسائل واقعی زندگی	تحلیل موقعیت‌های روزمره؛ کاربرد مفاهیم حقوقی؛ مراجعه به مراجع قانونی؛ حل مسائل واقعی؛ اسناد و منابع کاربردی؛ تجربه اجتماعی یادگیرنده	۳،۴،۵،۷،۹،۱۰،۱۲،۱۵،۱۶،۱۸

بررسی مضامین محتوایی مطرح شده در جدول ۸ نشان می‌دهد که محتوای برنامه درسی آموزش سواد حقوقی باید از مفاهیم و مبانی بنیادین حقوق آغاز شده و به حوزه‌های عینی‌تر حقوق فردی، خانوادگی، اجتماعی، شهروندی و حقوق گروه‌های مختلف گسترش یابد. در مجموع، مضمون فراگیر این جدول بر شکل‌گیری محتوایی جامع، کاربردی و موقعیت‌محور دلالت دارد که از مفاهیم پایه حقوقی تا کاربرد آنها در زندگی فردی و اجتماعی امتداد می‌یابد.

جدول ۹ مضامین فراگیر و سازنده راهبردهای آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه متناظر	کد منابع
پداگوژی فعال، تجربی، مشارکتی و جامعه‌محور برای تبدیل دانش حقوقی به توانش عملی	یادگیری فعال و مشارکتی	بحث گروهی؛ یادگیری مشارکتی؛ کار گروهی؛ گفت‌وگو؛ مشارکت فعال؛ کلاس دموکراتیک؛ سمینار و کارگاه	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۹،۱۱،۱۲،۱۴،۱۵،۱۷،۱۸
	یادگیری مسئله‌محور و کاوشگرانه	کاوشگری؛ حل مسئله؛ تحلیل مسائل حقوقی؛ پرسشگری؛ تصمیم‌گیری؛ تحلیل موارد واقعی	۲،۳،۵،۶،۹،۱۰،۱۲،۱۴،۱۵،۱۷،۱۸
	یادگیری تجربی و شبیه‌سازی‌شده	ایفای نقش؛ شبیه‌سازی؛ محاکمه نمایشی؛ دادگاه ساختگی؛ بازدید میدانی؛ کارآموزی؛ تجربه بالینی	۱،۲،۴،۶،۹،۱۲،۱۴،۱۵،۱۸
	یادگیری مبتنی بر پروژه و جامعه	پروژه‌های گروهی؛ پروژه‌های حل مسئله؛ پروژه‌های جامعه‌محور؛ فعالیت‌های عملی؛ مشارکت اجتماعی؛ فعالیت‌های خانوادگی	۱،۳،۴،۵،۶،۱۰،۱۴،۱۷،۱۸
	پیوند آموزش با موقعیت‌های واقعی حقوقی	مثال‌های زندگی روزمره؛ موقعیت‌های واقعی؛ مراجعه به دادگاه؛ ارتباط با نهادهای حقوقی؛ پرونده‌های واقعی؛ مسائل اجتماعی	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۹،۱۰،۱۲،۱۴،۱۵،۱۸
	استفاده از منابع، فناوری و رسانه‌های متنوع	منابع چندرسانه‌ای؛ فناوری آموزشی؛ تصاویر؛ داستان و روایت؛ کتابخانه؛ رسانه‌ها؛ منابع جامعه؛ ابزارهای دیجیتال	۲،۴،۵،۷،۸،۱۰،۱۲،۱۴،۱۵،۱۷،۱۸
	تربیت و توانمندسازی حرفه‌ای معلمان	آموزش پیش‌خدمت و ضمن‌خدمت؛ کارگاه‌های تخصصی؛ مربیگری؛ آموزش حقوقی معلمان؛ انجمن‌ها و کنفرانس‌ها؛ حمایت حرفه‌ای	۱،۲،۳،۴،۷،۹،۱۳،۱۵،۱۶،۱۸
	مشارکت خانواده، جامعه و نهادهای حقوقی	مشارکت خانواده؛ همکاری دانشگاه و مدرسه؛ متخصصان حقوقی؛ نهادهای حقوقی؛ سازمان‌های اجتماعی؛NGO ها؛ مشارکت والدین	۱،۲،۳،۸،۹،۱۲،۱۴،۱۸
	ارزشیابی چندوجهی و فرایندی	ارزشیابی کتبی؛ شفاهی؛ عملکردی؛ پروژه‌ای؛ فرایندی؛ محصولی؛ بازخورد؛ ارزشیابی چندگانه	۲،۴،۶،۹،۱۴

یافته‌های جدول ۹ بیانگر آن است که یادگیری حقوق زمانی می‌تواند از سطح آگاهی نظری فراتر رود که دانش‌آموز در فرایند یادگیری، مسئله حقوقی را تحلیل کند، گفت‌وگو و استدلال کند، موقعیت حقوقی را تجربه یا شبیه‌سازی کند و دانش خود را در موقعیت‌های واقعی به کار گیرد. از این رو، مضمون فراگیر «پداگوژی فعال، تجربی، مشارکتی و جامعه‌محور» نشان‌دهنده ضرورت تبدیل آموزش حقوق از انتقال اطلاعات به تجربه و کنش یادگیری است.

جدول ۱۰ مضامین فراگیر و سازنده موانع اجرای برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه متناظر	کد منابع
موانع نظاممند و چندسطحی اجرای برنامه درسی سواد حقوقی	ضعف سیاستگذاری و حکمرانی برنامه درسی	فقدان چارچوب ملی؛ نبود استاندارد؛ ضعف ساز و کار اجرایی؛ نبود سیاست‌های هماهنگ؛ ضعف نظارت؛ ناهماهنگی بین سطوح	۳،۶،۷،۸،۹،۱۱،۱۲،۱۳، ۱۴،۱۷،۱۸
	گسست و پراکندگی محتوای برنامه درسی	پراکندگی محتوا؛ نبود انسجام؛ ناهمترازی اسناد؛ فقدان واحد مستقل؛ گسست محتوا و نیازهای جامعه؛ توزیع نامتوازن محتوا	۱،۳،۶،۷،۹،۱۰،۱۱،۱۲، ۱۵
	ضعف شایستگی و آمادگی حرفه‌ای معلمان	کمبود دانش حقوقی؛ ضعف مهارت حرفه‌ای؛ کمبود آموزش پیش‌خدمت و ضمن‌خدمت؛ فقدان مربیگری؛ اضطراب و نگرانی حقوقی	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۹،۱۰،۱ ۱،۱۳،۱۵،۱۶،۱۸
	محدودیت منابع و زیرساخت‌های آموزشی	کمبود منابع آموزشی؛ کمبود منابع دیجیتال و چندرسانه‌ای؛ تجهیزات ناکافی؛ محدودیت فضا؛ کمبود بودجه؛ دسترسی نابرابر	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۸،۱۰،۱۱، ۱۲،۱۵،۱۶،۱۷،۱۸
	محدودیت زمان و ظرفیت اجرایی مدرسه	کمبود زمان تدریس؛ فشار برنامه درسی؛ محدودیت ظرفیت آموزشی؛ محدودیت فضا و فرصت‌های آموزشی	۳،۴،۵،۶،۱۲،۱۴،۱۵،۱۸
	چالش های فرهنگی، اجتماعی و زمینه‌ای	تفاوت‌های فرهنگی و مذهبی؛ تفاوت‌های منطقه‌ای؛ مقاومت فرهنگی؛ تفاوت سطح سواد حقوقی؛ تفاوت بافت‌های اجتماعی	۲،۳،۴،۵،۷،۱۱،۱۲،۱۳، ۱۶،۱۸
	ضعف مشارکت و شبکه پشتیبان	مشارکت محدود خانواده؛ ضعف مشارکت جامعه؛ نبود شبکه حرفه‌ای؛ ضعف همکاری نهادها؛ فقدان حمایت سازمانی	۱،۳،۸،۱۰،۱۲،۱۵،۱۸
	فقدان ساز و کار ارزیابی و پایش اثربخش	کمبود داده معتبر؛ ابزارهای ارزیابی ضعیف؛ فقدان ارزیابی طولی؛ چالش اعتبارسنجی؛ نبود پایش مستمر	۶،۱۳،۱۴،۱۷

نتایج مربوط به موانع اجرای برنامه درسی آموزش سواد حقوقی نشان می‌دهد که چالش‌های آموزش سواد حقوقی را نمی‌توان به یک عامل منفرد، مانند کمبود منابع یا ضعف معلم، تقلیل داد؛ بلکه این موانع ماهیتی نظاممند، چندسطحی و متقابل دارند. در نتیجه، استقرار برنامه درسی مؤثر سواد حقوقی مستلزم نگاهی سیستمی به سیاستگذاری، طراحی برنامه درسی، تربیت و توانمندسازی معلم، تأمین منابع و انطباق برنامه با شرایط فرهنگی و اجتماعی است؛ زیرا ضعف هر یک از این عناصر می‌تواند اجرای سایر عناصر را نیز تحت تأثیر قرار دهد.

جدول ۱۱ مضامین فراگیر و سازنده محتوای آموزشی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه متناظر	کد منابع
استقرار نظام یکپارچه، بومی و پویا برای طراحی، اجرا و بهبود مستمر برنامه درسی سواد حقوقی	بازطراحی و یکپارچه سازی محتوای حقوقی	بازنگری محتوا؛ ایجاد چارچوب منسجم؛ واحد مستقل یا تلفیقی؛ استانداردسازی؛ سازمان‌دهی محتوای حقوقی	۱،۳،۴،۶،۷،۹،۱۰،۱۱،۱۲، ۱۴،۱۵،۱۶،۱۸
	بومی سازی و زمینه‌مندکردن برنامه درسی	تناسب با سن و سطح یادگیرنده؛ بومی‌سازی؛ توجه به فرهنگ؛ حقوق محلی؛ زمینه اجتماعی؛ تنوع فرهنگی	۴،۵،۷،۸،۱۱،۱۲،۱۷،۱۸
	تلفیق و رویکرد میان‌رشته‌ای	تلفیق حقوق با اخلاق؛ الهیات؛ مطالعات اجتماعی؛ فلسفه؛ سیاست؛ اقتصاد؛ علوم انسانی	۱،۴،۶،۹،۱۰،۱۱،۱۴،۱۷
	تحول پداگوژیک به سوی یادگیری فعال و تجربی	یادگیری فعال؛ مشارکتی؛ مسئله‌محور؛ پروژه؛ مطالعه موردی؛ ایفای نقش؛ شبیه‌سازی؛ فعالیت جامعه‌محور	۱،۳،۴،۶،۹،۱۰،۱۲،۱۴،۱۵ ،۱۷،۱۸
	توانمندسازی و توسعه حرفه‌ای معلمان	آموزش پیش‌خدمت؛ ضمن‌خدمت؛ کارگاه؛ مربیگری؛ توسعه حرفه‌ای؛ استانداردهای حرفه‌ای؛ حمایت مستمر	۱،۳،۶،۸،۹،۱۱،۱۳،۱۵،۱۶ ،۱۸
	توسعه شبکه مشارکت و پشتیبانی اجتماعی	مشارکت خانواده؛ متخصصان حقوقی؛ دانشگاه؛ مدرسه؛ نهادهای اجتماعی؛ شبکه معلمان؛ جامعه محلی	۱،۳،۶،۸،۹،۱۲،۱۴،۱۷،۱۸
	توسعه منابع و زیرساخت های آموزشی و دیجیتال	منابع آموزشی به‌روز؛ منابع چندرسانه‌ای؛ فناوری؛ زیرساخت دیجیتال؛ تجهیزات؛ منابع جامعه	۳،۶،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۲،۱۴،۱ ۵،۱۷
	هماهنگی نهادی و حکمرانی اجرایی	هماهنگی بین سطوح؛ مشارکت ذی‌نفعان؛ همکاری آموزش عالی و آموزش‌وپرورش؛ استانداردها؛ نظارت و حمایت اجرایی	۴،۵،۶،۸،۹،۱۱،۱۴،۱۶،۱۸
	ارزشیابی، پایش و بازخورد مستمر	ارزشیابی چندوجهی؛ سنجش دانش، نگرش و مهارت؛ بازخورد؛ پایش اجرا؛ ارزیابی مستمر؛ بهبود برنامه	۳،۵،۶،۸،۹،۱۳،۱۶،۱۷

بر اساس جدول ۱۱، یافته‌های مربوط به راهکارها نشان می‌دهد که پاسخ به موانع شناسایی‌شده، نیازمند مجموعه‌ای هماهنگ از اقدامات در سطوح محتوایی، پداگوژیک، حرفه‌ای، مشارکتی، زیرساختی و مدیریتی است. بنابراین، راهکارها در یک اقدام منفرد خلاصه نمی‌شوند، بلکه بر استقرار یک نظام یکپارچه، بومی، مشارکتی و پویا تأکید دارند که بتواند برنامه

درسی سواد حقوقی را از مرحله طراحی تا اجرا، ارزیابی و بازنگری مستمر پشتیبانی کند. این مضمون فراگیر در واقع پاسخی نظام‌مند به موانع چندسطحی شناسایی‌شده در جدول پیشین است.

جدول ۱۲جمع‌بندی ابعاد برنامه درسی آموزش سواد حقوقی

بُعد برنامه درسی	مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده (سازنده)
اهداف	تربیت حقوقی-شهروندی دانش‌آموز برای شناخت، ارزش‌گذاری، تحلیل و کنش مسئولانه در موقعیت‌های فردی و اجتماعی	۱. دانش و آگاهی حقوقی پایه؛ ۲. شناخت حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی؛ ۳. درونی‌سازی ارزش‌های قانون‌مداری و عدالت؛ ۴. تفکر و قضاوت انتقادی حقوقی؛ ۵. توانمندی عملی برای کنش حقوقی؛ ۶. مشارکت و عاملیت اجتماعی ـ حقوقی
محتوا	محتوای جامع، کاربردی و موقعیت‌محور برای پیوند دانش حقوقی با زندگی فردی، اجتماعی و شهروندی دانش‌آموزان	۱. مبانی و مفاهیم بنیادین حقوق؛ ۲. حقوق و مسئولیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی؛ ۳. حقوق کودک، دانش‌آموز و گروه‌های نیازمند حمایت؛ ۴. حقوق بشر، عدالت، برابری و عدم تبعیض؛ ۵. حقوق و قوانین کاربردی زندگی روزمره؛ ۶. نهادها و فرایندهای حقوقی؛ ۷. حقوق بومی، فرهنگی و زمینه‌ای؛ ۸. پیوند دانش حقوقی با مسائل واقعی زندگی
راهبردهای آموزشی	پداگوژی فعال، تجربی، مشارکتی و جامعه‌محور برای تبدیل دانش حقوقی به توانش عملی	۱. یادگیری فعال و مشارکتی؛ ۲. یادگیری مسئله‌محور و کاوشگرانه؛ ۳. یادگیری تجربی و شبیه‌سازی‌شده؛ ۴. یادگیری مبتنی بر پروژه و جامعه؛ ۵. پیوند آموزش با موقعیت‌های واقعی حقوقی؛ ۶. استفاده از منابع، فناوری و رسانه‌های متنوع؛ ۷. تربیت و توانمندسازی حرفه‌ای معلمان؛ ۸. مشارکت خانواده، جامعه و نهادهای حقوقی؛ ۹. ارزشیابی چندوجهی و فرایندی
موانع	موانع نظام‌مند و چندسطحی اجرای برنامه درسی سواد حقوقی	۱. ضعف سیاستگذاری و حکمرانی برنامه درسی؛ ۲. گسست و پراکندگی محتوای برنامه درسی؛ ۳. ضعف شایستگی و آمادگی حرفه‌ای معلمان؛ ۴. محدودیت منابع و زیرساخت‌های آموزشی؛ ۵. محدودیت زمان و ظرفیت اجرایی مدرسه؛ ۶. چالش‌های فرهنگی، اجتماعی و زمینه‌ای؛ ۷. ضعف مشارکت و شبکه پشتیبان؛ ۸. فقدان ساز و کار ارزیابی و پایش اثربخش
راهکارها	استقرار نظام یکپارچه، بومی و پویا برای طراحی، اجرا و بهبود مستمر برنامه درسی سواد حقوقی	۱. بازطراحی و یکپارچه‌سازی محتوای حقوقی؛ ۲. بومی‌سازی و زمینه‌مندکردن برنامه درسی؛ ۳. تلفیق و رویکرد میان‌رشته‌ای؛ ۴. تحول پداگوژیک به سوی یادگیری فعال و تجربی؛ ۵. توانمندسازی و توسعه حرفه‌ای معلمان؛ ۶. توسعه شبکه مشارکت و پشتیبانی اجتماعی؛ ۷. توسعه منابع و زیرساخت‌های آموزشی و دیجیتال؛ ۸. هماهنگی نهادی و حکمرانی اجرایی؛ ۹. ارزشیابی، پایش و بازخورد مستمر

نمودار۲ الگوی جامع مفهومی برنامه درسی آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان

پیامد نهایی الگوی مفهومی جامع برنامه درسی آموزش سواد حقوقی، تربیت نسلی آگاه، مسئول و توانمند در حوزه حقوق با قابلیت کنش‌گری و مشارکت مؤثر اجتماعی است که در پنج سطح به‌هم‌پیوسته شامل سطح فردی، اجتماعی، آموزشی، حقوقی و قانونی و توسعه‌ای قابل تبیین است.

بحث و نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با هدف ارائه الگوی مفهومی جامع برنامه درسی آموزش سواد حقوقی به دانش‌آموزان انجام شد. فراترکیب ۱۸ مطالعه، پنج محور شامل اهداف، محتوا، راهبردهای آموزشی، موانع اجرایی و راهکارها را شناسایی کرد و نشان داد که اثربخشی برنامه، نه در عملکرد مستقل هر عنصر، بلکه در میزان هماهنگی و تعامل میان آن‌ها شکل می‌گیرد. نخستین یافته به اهداف برنامه درسی مربوط بود که در سه بعد به‌هم‌پیوسته «دانش و آگاهی حقوقی، نگرش حقوق‌مدار و توانش عملی و اجتماعی» سازمان یافت. شناخت مفاهیم و اصول حقوقی، حقوق کودک و دانش‌آموز، حقوق شهروندی و بشر، قوانین، نهادها و فرایندهای حقوقی در بعد دانشی؛ قانون‌مداری، مسئولیت‌پذیری، احترام به حقوق خود و دیگران، عدالت‌خواهی، پذیرش تفاوت‌ها و مشارکت اجتماعی در بعد نگرشی؛ و تفکر نقادانه، تحلیل مسائل و منابع قانونی، حل تعارض، تصمیم‌گیری، استدلال، گفت‌وگو و کاربرد اطلاعات حقوقی در موقعیت‌های واقعی در بعد توانشی قرار گرفتند. این یافته با نتایج Kazemi

(2021) و Zharikbayeva (2025) و Ling (2024) هم‌راستاست که آموزش حقوقی را فراتر از انتقال اطلاعات و در ارتباط با نگرش، فرهنگ و مهارت‌های حقوقی تبیین کرده‌اند. اهمیت یافته حاضر در سازمان‌دهی این عناصر در منطق «دانش ـــ نگرش ـــ توانش» است؛ به این معنا که یادگیری حقوقی زمانی تحقق می‌یابد که شناخت حقوقی به ارزش‌گذاری و سپس به توانایی عمل مسئولانه منجر شود. بنابراین، مضمون فراگیر اهداف را می‌توان «تربیت حقوقی ـــ شهروندی دانش‌آموز برای شناخت، ارزش‌گذاری، تحلیل و کنش مسئولانه» دانست. تأکید Gao (2019) بر پیوند نظریه و عمل و مطالعات Andryushenkov (2024) و Ozkaya (2024) درباره پرونده‌های واقعی، کارگاه و شبیه‌سازی دادگاه نیز این منطق را تأیید می‌کند. دومین یافته به محتوا مربوط بود. نتایج نشان داد محتوای مطلوب باید جامع، کاربردی و موقعیت‌محور باشد و علاوه بر مفاهیم بنیادی حقوق، حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی، حقوق کودک و گروه‌های نیازمند حمایت، حقوق بشر، عدالت، برابری، منع تبعیض، قوانین زندگی روزمره، نهادها و فرایندهای حقوقی و حقوق بومی و فرهنگی را دربرگیرد. موضوعاتی مانند خانواده، بیمه، رانندگی، قراردادها و معاملات و مراجعه به مراجع قانونی نیز بر ضرورت پیوند میان دانش و کاربرد دلالت دارند. این یافته با مطالعات Sharifi Yaghouti (2022) و Ardalan (2022) ، Rahnamu et al.(2024)، Azimi et al. (2023) و Ahmadvand et al.(2024) هم‌راستاست. با این حال، فراترکیب حاضر نشان می‌دهد جامعیت محتوا به معنای افزایش حجم اطلاعات نیست، بلکه به سازمان‌دهی معنادار محتوا از مفهوم به موقعیت و از شناخت قانون به کاربرد مسئولانه وابسته است. همچنین، مضمون حقوق بومی، فرهنگی و زمینه‌ای نشان می‌دهد که برنامه باید ضمن حفظ هسته مشترک حقوقی، امکان انطباق محتوا و فعالیت‌های یادگیری با زبان، فرهنگ و مسائل واقعی محیط زندگی دانش‌آموزان را فراهم سازد. سومین یافته به راهبردهای آموزشی و مداخلات مربوط بود. یافته‌ها بر رویکردهای فعال، مشارکتی، مسئله‌محور، تجربی و جامعه‌محور تأکید داشتند؛ از جمله بحث گروهی، یادگیری مشارکتی، کاوشگری، حل مسئله، پروژه، ایفای نقش، شبیه‌سازی، محاکمه نمایشی، بازدید از نهادهای حقوقی، داستان‌گویی، بازی، منابع چندرسانه‌ای و مشارکت خانواده. این یافته با مطالعات Gao (2019), Andryushenkov (2024), Ozkaya (2024) & Darani Ganjali& Batubara (2020) Rahmati Far هم جهت است. اهمیت این روش‌ها صرفاً در فعال‌کردن کلاس نیست؛ بلکه ماهیت دانش حقوقی، که با تعارض، انتخاب، مسئولیت و تصمیم‌گیری سر و کار دارد، ایجاب می‌کند دانش‌آموز این فرایندها را در موقعیت‌های شبیه‌سازی‌شده یا واقعی تجربه و تحلیل کند. از این رو، شبیه‌سازی دادگاه، مطالعه موردی و پروژه‌های حقوقی در این الگو ابزار تبدیل دانش به توانش حقوقی‌اند. در این میان، توانمندسازی معلم اهمیت ویژه‌ای دارد. آموزش پیش‌خدمت و ضمن‌خدمت، کارگاه، مربیگری و همکاری مدارس با دانشگاه‌ها و متخصصان حقوقی باید معلم را برای تسهیل گفت‌وگو، پرسشگری و تحلیل موقعیت آماده کند، نه اینکه او را به متخصص حقوق تبدیل سازد. این یافته با نتایج Kapfer (2021) , Colak (2024),& Ozkaya Summers et al.(2020) سازگار است. چهارمین یافته، چندسطحی و نظام‌مند بودن موانع اجرا بود. این موانع در سطوح سیاستگذاری و حکمرانی، محتوا، معلم، منابع و زیرساخت، زمان و ظرفیت مدرسه، فرهنگ و زمینه اجتماعی، مشارکت ذی‌نفعان و ارزشیابی قرار داشتند. یافته حاضر ضمن تأیید مطالعات Kapfer (2021) Ozkaya & Colak (2024), و Summers et al.(2020)درباره آمادگی ناکافی معلمان و محدودیت آموزش حقوقی در تربیت معلم، نشان می‌دهد مسئله فراتر از سطح معلم است. حتی معلم توانمند در نبود محتوای منسجم، زمان، منابع و حمایت سازمانی با محدودیت مواجه می‌شود؛ همان‌گونه که برنامه مطلوب بدون ظرفیت حرفه‌ای، زیرساخت و ساز و کار اجرایی نیز به تحقق اهداف منجر نخواهد شد. بنابراین، برنامه درسی سواد حقوقی نیازمند نگاه سیستمی و اکولوژیک است. پنجمین یافته به راهکارهای رفع موانع مربوط

بود. بازطراحی و یکپارچه‌سازی محتوا، بومی‌سازی، رویکرد میان‌رشته‌ای، یادگیری فعال و تجربی، توسعه حرفه‌ای معلمان، مشارکت خانواده و جامعه، همکاری با نهادهای حقوقی، توسعه منابع و زیرساخت‌های آموزشی و دیجیتال، هماهنگی نهادی و ارزشیابی مستمر، مجموعه راهکارهای اصلی را تشکیل دادند. این راهکارها اقدامات منفرد نیستند؛ بلکه شبکه‌ای از شرایط پشتیبان تحقق اهداف برنامه‌اند. برای نمونه، شبیه‌سازی دادگاه بدون معلم توانمند و منابع مناسب، یا محتوای کاربردی بدون اصلاح ارزشیابی، اثر محدودی خواهد داشت. بنابراین، محتوای منسجم، پداگوژی فعال، معلم توانمند، محیط یادگیری مناسب، مشارکت اجتماعی، منابع و ارزشیابی مستمر باید به‌صورت هماهنگ عمل کنند.

مهم‌ترین نوآوری پژوهش، بازسازی آموزش سواد حقوقی به‌عنوان یک نظام برنامه درسی یکپارچه است. در مطالعات پیشین، دانش حقوقی، حقوق شهروندی، محتوا، روش تدریس، توانمندسازی معلمان یا موانع اجرا غالباً جداگانه بررسی شده‌اند؛ درحالی‌که یافته‌های این فراترکیب آن‌ها را در ساختاری مرتبط قرار می‌دهد. از نظر نظری، سواد حقوقی صرفاً سازه‌ای شناختی نیست، بلکه فرایندی تربیتی برای تبدیل شناخت حقوقی به نگرش حقوق‌مدار و سپس توانش برای کنش مسئولانه است. از این رو، سه‌گانه «دانش ـ نگرش ـ توانش» در مرکز اهداف قرار می‌گیرد و سایر عناصر برنامه باید در جهت تحقق آن سازمان یابند. نوآوری دیگر، پیوند منطق هدف‌گذاری با منطق اجرا است. تحقق توانش حقوقی تنها با اصلاح محتوا امکان‌پذیر نیست و به هم‌زمانی تغییر در راهبردهای تدریس، توانمندی معلم، محیط یادگیری، مشارکت اجتماعی، منابع و ارزشیابی نیاز دارد. بر این اساس، الگوی پیشنهادی الگویی پویاست که در آن ارزشیابی و بازخورد، مرحله‌ای پایانی نیستند، بلکه ساز و کار اصلاح مستمر برنامه محسوب می‌شوند. از نظر عملی نیز الگو می‌تواند مبنایی برای سیاستگذاری و طراحی برنامه درسی قرار گیرد؛ به‌گونه‌ای که به جای افزودن پراکنده مفاهیم حقوقی به کتاب‌ها، جایگاه، توالی محتوا، آمادگی معلمان، روش‌های یادگیری، مشارکت اجتماعی و نظام ارزشیابی به‌صورت یکپارچه مورد تصمیم‌گیری قرار گیرد. بنابراین، الگو چارچوبی برای تصمیم‌گیری و طراحی متناسب با زمینه‌های آموزشی است، نه نسخه‌ای ثابت و یکسان برای همه مدارس.

دستاورد اصلی پژوهش، تبدیل یافته‌های پراکنده درباره آموزش حقوق به یک منظومه مفهومی است که در آن یادگیری حقوقی از شناخت آغاز، با شکل‌گیری نگرش حقوق‌مدار تداوم و در توانایی تحلیل و کنش مسئولانه تکمیل می‌شود. تحقق این فرایند نیز به تعامل میان برنامه درسی، معلم، مدرسه، خانواده، جامعه، نهادهای حقوقی و سیاست‌های آموزشی وابسته است. بر این اساس، اعتبار الگو در پیوند میان اجزای آن و قابلیت انطباق با زمینه‌های مختلف آموزشی است. با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای کاربردی عبارت‌اند از:

۱. در سطح سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی درسی، چارچوبی منسجم برای آموزش سواد حقوقی تدوین شود که ضمن برخورداری از هسته مشترک، امکان بومی‌سازی متناسب با شرایط فرهنگی، اجتماعی و منطقه‌ای را فراهم کند.
۲. در سطح محتوا و یاددهی ـــ یادگیری، محتوای حقوقی به‌صورت کاربردی و موقعیت‌محور باز طراحی و از روش‌هایی مانند مطالعه موردی، حل مسئله، ایفای نقش، شبیه‌سازی، پروژه و تجربه‌های جامعه‌محور استفاده شود.
۳. در سطح تربیت معلم، آموزش حقوق آموزشی و روش‌های آموزش سواد حقوقی در برنامه‌های پیش‌خدمت و ضمن‌خدمت تقویت و فرصت‌های آموزش تخصصی، مربیگری و همکاری معلمان با متخصصان حقوقی فراهم شود.
۴. در سطح پشتیبانی و اجرا، شبکه‌ای میان مدرسه، خانواده، دانشگاه، نهادهای حقوقی و جامعه محلی برای تأمین منابع، تجربه‌های واقعی و حمایت از اجرای برنامه ایجاد شود.

۵. در سطح ارزشیابی و بهبود برنامه، نظامی ترکیبی برای سنجش دانش، نگرش و توانش حقوقی ایجاد و از نتایج ارزشیابی و بازخورد ذی‌نفعان برای بازنگری مستمر برنامه استفاده شود.

ملاحظات اخلاقی

در انجام این پژوهش، اصول اخلاق پژوهش علمی از جمله امانت‌داری علمی، رعایت حقوق مالکیت فکری، استناد دقیق به منابع و پرهیز از هرگونه تحریف یا گزینش جهت‌دار شواهد رعایت شده است. همچنین، تمامی منابع مورد استفاده به‌صورت مناسب در متن و فهرست منابع ارجاع داده شده‌اند.

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این پژوهش شامل طراحی و تدوین چارچوب پژوهش، گردآوری و تحلیل منابع، تفسیر یافته‌ها و نگارش و بازبینی مقاله بوده است. تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را تأیید کرده‌اند.

تشکر و قدردانی (اختیاری)

نویسندگان از تمامی پژوهشگران و صاحب‌نظرانی که آثار علمی آنان زمینه نظری و تحلیلی این پژوهش را فراهم کرده است، قدردانی می‌کنند.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که هیچ‌گونه تعارض منافعی در ارتباط با انجام، تحلیل و انتشار نتایج این پژوهش وجود ندارد.

بیانیه استفاده از هوش مصنوعی

در فرایند تدوین این مقاله، از ابزارهای هوش مصنوعی صرفاً در حد [ویرایش زبانی و نگارشی / ترجمه / سازمان‌دهی اولیه مطالب] استفاده شده است. مسئولیت صحت علمی مطالب، تحلیل‌ها، استنادها و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسندگان است .

References:

Ahmadifar, R., & Nouri, A. (2019). Principles related to the basic rights of students in the Iranian legal system. **Scientific Quarterly of Education and Training Research**, 35(4), 67–106. [In Persian].

Ahmadvand, R., Gholami, V., Eskandari, M., & Khazaei, A. (2024). The role of theological curriculum planning in promoting legal responsibility culture among students. **Journal of Legal and Judicial Studies**, 1(2), 107–124. https://ljournal.ir/index.php/ma/article/view/2765 [In Persian].

American University Washington College of Law. (1999). Marshall-Brennan Constitutional Literacy Project. https://www.american.edu/wcl/impact/initiatives-programs/marshallbrennan

Andryushenkov, V. A., & Andryushenkova, O. M. (2024). Legal literacy of university students as an important component of the personnel training system. **Standards and Monitoring in Education**, 12(1), 29–33. https://doi.org/10.12737/1998-1740-2024-12-1-29-33

Azimi, M., Rezapour, S., Nasrati Heshi, K., & Golshani Gheraz, M. (2023). Explanation and content analysis of legal literacy components in secondary school textbooks. **Curriculum Studies Research**, 13(2), 61–86. https://doi.org/10.22099/jcr.2024.7405 [In Persian].

Batubara, G. T., & Arifin, F. (2019). Model pendidikan hukum dalam upaya mewujudkan kesadaran hukum siswa sejak dini. **LITIGASI**, 20(1), 19–56. https://doi.org/10.23969/litigasi.v20i1.2106

De Guzman, J. G., Garcia-Dy, C. W. M., Gapuz, C. L., Muega, M. A. G., Pascua, M. M. P., & Rodriguez, R. M. S. (2017). **Legal literacy of school administrators and teachers: Do they know the legal boundaries of their profession? International Review of Social Sciences**, 5(10), 499–512.

Duan, W., & Li, H. (2024). Analyzing approaches to enhancing legal literacy of college students in the context of "Internet Plus." In Proceedings of the 3rd International Conference on Art Design and Digital Technology (ADDT 2024). EAI. https://doi.org/10.4108/eai.24-5-2024.2350027

Gallego-Arrufat, M.-J., García-Martínez, I., Romero-López, M.-A., & Torres-Hernández, N. (2024). Digital rights and responsibility in education: A scoping review. Education Policy Analysis Archives, 32, Article 3. https://doi.org/10.14507/epaa.32.7899

Gao, J., Liu, X., & Hong, X. (2019). Legal literacy training of college students based on New Youth's activities in rural areas. In Proceedings of the 2019 3rd International Seminar on Education, Management and Social Sciences (ISEMSS 2019) (pp. 677–680). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/isemss-19.2019.136

Hatami,J and Abaspour,N . (2024). Designing and Validating a Conceptual Framework of the Financial Literacy Curriculum for the 1st Cycle of Secondary Education in Iran. **Theory and Practice in the Curriculum**, 12(23), 187-214. https://doi.org/10.22034/tpcj.2024.485672.1045

Hukum, I. (2025). Implementasi pendidikan hukum sebagai upaya pencegahan tindak kriminalitas di lingkungan sekolah. **Jurnal Ilmu Pendidikan Pancasila, Kewarganegaraan, dan Hukum**, 2(1). https://doi.org/10.70134/pakehum.v2i1.338

Kazemi, M. (2021). The necessity of teaching law to children: Experiences from several schools around the world. Our School Journal, (16), 22–23. [In Persian].

Kupfer, P. T. (2021). Understanding teacher legal literacy in pre-service education programs and how to improve teacher legal literacy through self-efficacy professional development [Graduate research thesis and dissertation, Northern Illinois University]. Huskie Commons. https://huskiecommons.lib.niu.edu/allgraduate-thesesdissertations/7275

Kurniyawan, H., & Moeslim, A. H. A. (2024). Pendidikan hukum di Indonesia: Tinjauan dalam konteks pendidikan kewarganegaraan. **Jurnal Civic Hukum**, 9(2). https://doi.org/10.22219/jch.v9i2.31722

Liu, L. (2017). Reflections on the training of university students' legal literacy. In Proceedings of the 3rd International Conference on Arts, Design and Contemporary Education (ICADCE 2017) (pp. 777–779). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/icadce-17.2017.188

Ling, C., & Wu, S. (2024). Development of causal model in literacy education for undergraduates in Jinan City, China. The EUrASEANs: Journal on Global Socio-Economic Dynamics. https://doi.org/10.35678/2539-5645.5(48).2024.359-375

Marzoghi, R., & Mohammadzadeh, K. (2020). Legal literacy curriculum in secondary education: A mixed-methods study. **Curriculum Studies Research**, 10(1), 105–133. https://doi.org/10.22099/jcr.2020.5820 [In Persian].

Meliev, A. (2021). Legal education of children in the family. Middle European Scientific Bulletin, 15. https://doi.org/10.47494/mesb.2021.15.695

Mohammadzadeh, K., Marzoghi, R., Sadeghi, M. H., Mohammadi, M., & Karimi, M. H. (2019). Designing a legal literacy curriculum. **Research in Curriculum Planning (Knowledge and Research in Educational Sciences—Curriculum Planning)**, 16(36), 35–48. [In Persian].

Morrill, C., Tyson, K., Edelman, L. B., & Arum, R. (2010). Legal mobilization in schools: The paradox of rights and race among youth. **Law & Society Review**, 44(3–4), 651–694. https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2010.00419.x

Mosina, O. A., & Zvyagintseva, N. Y. (2025). Legal literacy in teenagers during social studies lessons. Psychological-Pedagogical Journal "Gaudeamus," 24(2), 59–68. https://doi.org/10.20310/1810-231X-2025-24-2-59-68

Ozkaya, G., & Colak, K. (2024). **Are social studies teachers ready for legal literacy education? Pedagogical Research**, 9(3), Article em0203. https://doi.org/10.29333/pr/14424

Rahmati Far, S., & Ganjali Darani, M. (2019). Facilitation: A method of teaching human rights. **Islamic Human Rights Studies**, 8(2), 61–82. https://doi.org/10.1001.1.23225637.1398.8.2.3.1 [In Persian].

Sharifi Rahnamo, S., Masoomi, S. M., & Sharifi Rahnamo, M. (2024). Identifying the components of legal literacy education in Iran's curriculum: Emphasizing citizenship education. **Quarterly Journal of Public Law Studies**, 13(4), 31–56. [In Persian].

Shodiq, M. (2025). Law as a tool for decolonizing knowledge: A critical study of the legal education curriculum in Indonesia. **Ipso Jure**, 2(6), 38–47. https://doi.org/10.62872/z3hmwe28

Social Science Education Consortium. (2001). Descriptive review of research on law-related education. National Criminal Justice Reference Service. https://ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/descriptive-review-research-law-related-education

Street Law. (1972). Starting a high school law course. https://streetlaw.org/our-work/key-programs/high-school-law-course/

Summers, K. H., Kiracofe, C. R., & James, C. (2020). Legal literacy and K–12 public school teachers. **Mid-Western Educational Researcher**, 32(4), 330–349.https://scholarworks.bgsu.edu/mwer/vol32/iss4/4

Yaghooti, E., & Ardalan, I. (2022). Identifying the cultural-educational rights of citizens and strategies for achieving them in Iran's educational system. **Curriculum Studies**, 17(67), 207–236. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17354986.1401.17.67.9.1 [In Persian].

Yahyavi-Gharebagh, N. (2020). Examining legal content in primary school textbooks. **Scientific Quarterly of Education and Training**, 36(2), 67–90. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.10174133.1399.36.2.4.0 [In Persian].

Zarei Zowarki, I., Zamani, S. Q., & Tahayi, Z. (2017). Teaching human rights before higher education and in primary education. **International Relations Research**, 7(24), 265–285. [In Persian].

Zharikbayeva, D. R. (2025). Effective methods of legal education for schoolchildren. 3i: Intellect, Idea, Innovation—Интеллект, Идея, Инновация. https://doi.org/10.52269/rwep252281